

Aslak Hætta og De åndelige

*En studie av den opprørske delen av
befolkningen under Kautokeino-opprøret 1852*

Evelyn Tayco Førstemann Nilsen

Masteroppgave i europeisk kultur
IDE4890
30 studiepoeng

Institutt for filosofi, idéhistorie, kunsthistorie og klassiske
språk

UNIVERSITETET I OSLO

Juni 2021

Aslak Hætta og De åndelige

En studie av den opprørske delen av befolkningen i Kautokeino 1852

© Evelyn Tayco Førstemann Nilsen

Aslak Hætta og De åndelige

Evelyn Tayco Førstemann Nilsen

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Årsakene til Kautokeino-opprøret i 1852 er kompliserte og blir ofte beskrevet ut fra økonomiske, sosiale og religiøse forklaringsmodeller. Opprørerne «De åndelige» hadde sitt utspring fra den læstadianske kristendommen, men de hadde en egen religiøs tolkning og overbevisning som var forskjellig fra troen som Lars Levi Læstadius selv stod for. Hva var De åndelige og hvilket verdensbilde opererte de med? De betraktet seg selv som hellige mennesker uten synd, og hevdet selv at de handlet på vegne av Gud. Gjennom en fortolkning av aktørenes motivforklaringer, handlinger og konflikter i de sammenhenger som aktørene selv hevdet de inngikk i, viser det seg at De åndelige var en egen opprørsgruppe med en egen ideologi og religion. De sosiale og økonomiske problemene spilte en klar rolle i etableringen av De åndelige som gruppe, men De åndelige mente selv at de inngikk i en kamp mellom det gode og det onde, hvor det onde måtte utryddes. Gjennom Roy Wallis' religionssosiologiske teori «Three Types of Religious Movements» og Marc Galanters religionspsykologiske teori kan De åndelige kategoriseres innenfor en kategori for nyreligiøs bevegelse i moderne forstand.

Forord

Først og fremst vil jeg takke veilederen min Reidar Aasgaard for en særdeles god og grundig veiledning, og for at han har vært tålmodig, mild og konstruktiv. Det har vært langt over det jeg forventet.

I frykt for å utelate noen, vil jeg ikke nevne noen navn, men takke alle undervisere på idéhistorie og Europeisk kultur for god undervisning og hjelp gjennom mitt studieløp. Jeg vil også takke mine medstudenter. En stor takk går til Paal André og Julie Ellinor for alle de lange lunsjpausene, fine samtalene og de mange, sårt trengte avbrekkene fra masterskrivingen.

Jeg vil også rette en spesiell takk til mine gode venner Espen, Piera Heaika og Kristine for alle de sene kveldene med brettspill, film, gullrekka og god mat og drikke. Takk for all omsorg, trøst og oppmuntring.

Til slutt vil jeg takke familien min, spesielt mamma som tar telefonen når jeg ringer i tide og utide, og pappa som frivillig har lest gjennom og gjort språkvask på masteroppgaven. Uten dere hadde denne masteroppgaven aldri blitt noe av.

Innholdsfortegnelse

Aslak Hætta og De åndelige	III
Sammendrag	V
Forord	VII
Innholdsfortegnelse	VIII
1 Aslak Hætta og De åndelige	1
Kautokeino og det samiske samfunnet.....	2
Primærkilder.....	3
Kautokeino-dokumentene og høyesterettsprotokollene.....	3
Aslak Hætta og Rasmus Rasmussen Speins brev	5
Skrifter av Læstadius	6
Sekundærlitteratur	6
Tidligere tolkninger av begivenhetene.....	7
Raseorientert forklaring (Sogneprest Hvoslef).....	8
Sosiale og klassemessige forklaringer (Høyesterett).....	8
Regionalpolitisk forklaring.....	9
Psykologisk forklaring: personlig hevnløst og forargelse	10
Psykiatrisk forklaring: Et isolert tilfelle – sinnsforvirring.....	10
Religiøse forklaringer: mangelfull utdanning i kristendom og språk.....	11
Forskning fra 1950 til 1970	12
Forskning fra 1970 til 2000	12
Forskning fra 2000 til i dag	14
Problemstilling og nærmere avgrensning av emnet.....	14
Begreper og skrivemåte.....	15
Teori og metode	16
Vekkelsesbevegelser.....	16
De åndelige – en nyreligiøs bevegelse?.....	17
Kult og karismatiske grupper.....	19
2 Lars Levi Læstadius, den læstadianske vekkelse og De åndelige.....	21
Aslak Hætta og De åndelige.....	22
1845-1850: fra de vakte til De åndelige.....	22
Læstadius' lære	23
Opptakt til vredens dag 1851	24
Aslak Hætta og Rasmus Rasmussen Spein: erklæring av de tiltalte i Skjervøy-saken.....	26
Tro og rettferdighet.....	29
Dommen i Skjervøy-saken. Et valg mellom flukt og kamp?.....	30
1852: De åndelige og deres oppfatninger.....	31
Hellige og rettferdige	32
Hierarki, lederskap og rang.....	33
Lars Levi Læstadius – «Nogen ord til selvforsvar»	35
Hvordan ble De åndelige villedet?.....	35

Læstadius om De åndelige.....	37
Oppsummering.....	39
3 Nyreligiøse bevegelser – Etablering og utvikling.....	40
De åndelige – en verdensavvisende karismatisk gruppering?.....	40
Etablering – veien inn	42
Utviklingen av en felles tro	44
Karismatisk lederskap	46
Fundamentalisme hos De åndelige – et etablert trossystem.....	49
«Den eneste utvei» - opprøret og voldsutøvelsen	51
Konklusjon	54
Litteraturliste	57
Vedlegg.....	60

1 Aslak Hætta og De åndelige

I året 1852 skjedde en hendelse som ble av avgjørende betydning for samene i Kautokeino reinsogn. Den 8. november brøt det ut et opprør blant en del av flyttsamene i sognet. Opprøret var religiøst og politisk og har fått navnet Kautokeino-opprøret. Elleve åndelige menn og like mange kvinner, alle bevæpnet med staur, gikk mot gården til handelsmannen Carl Johan Ruth og lensmann Lars Johan Bucht. Disse to mennene var for De åndelige selve inkarnasjonen av ondskap. Da begge avslo tilbudet om bot og omvendelse, gikk Aslak Hætta til angrep på lensmannen. Han ble stukket med kniv to ganger. Hætta vendte seg så mot handelsmannen. Han ble først slått i bakken, og kvinnene gjev løs på ham med staur. Begge de hardt skadde mennene ble så pisket og slått, før de så ble drept med kniv. Etter at handelsmannens hus var tømt for folk og varer, ble det satt i brann. Så gikk turen til sogneprest Fredrik W. Hvoslef. Under tilrop om bot og omvendelse ble også han pisket og pint.¹

I denne oppgaven skal jeg tegne bakgrunnen for, og utviklingen av det som skjedde i 1852. Det er ikke uten videre enkelt å bestemme hvor et studium av bakgrunnen for det som skjedde i Kautokeino i 1852 må begynne. Flertallet av personene som var med på opprøret nådde voksen alder mellom 1842 og 1852. Læstadianismen kom til Finnmark i 1847, og gjorde sterkt inntrykk på nettopp disse unge menneskene. For å kunne forstå utviklingen og få innsikt i ideologien og tankegangen til opprørerne, er det essensielt å gå gjennom grupperingens historie helt fra tiden rundt 1840. Skal man få et skikkelig inntrykk av problematikken og det religiøse verdensbilde, er det nødvendig å trekke inn i undersøkelsen enkelte utviklingstendenser som går tilbake til det 18. århundre.

Geografisk kan ikke undersøkelsen avgrenses til Kautokeino-området alene. Det åndelige livet i Kautokeino var sterkt påvirket av det som skjedde i de tilgrensende områdene i Finland og Sverige. Her blir det også viktig å kartlegge hvordan den læstadianske bevegelsen oppstod og utviklet seg videre, og å undersøke avvik i form og innhold som preget bevegelsen i Kautokeino. Det sentrale spørsmålet blir da hvordan slike avvik kunne forekomme, og hvilke forhold de skal settes i forbindelse med. Med hensyn til den opprørske delen av befolkningen kan det stilles følgende spørsmål: Hvem var disse menneskene, og hvordan skilte de seg ut fra resten av befolkningen? Hva kjennetegnet deres livssituasjon?

¹ Andersen, Astrid. Evjen Bjørg. Ryymän, Teemu. *Samenes historie fra 1751 til 2010*. (Oslo: Cappelen Damm akademisk. 2021). 151.

Hvilke ideer hadde de, og hvor kom disse ideene fra? I hvilken grad hadde de religiøse oppfatninger som skilte dem fra resten av befolkningen?

Denne masteroppgaven er delt inn i tre hovedkapitler. Det første er det innledende kapittelet, her vil jeg gi et kort sammendrag av hendelsene i Kautokeino og det samiske samfunnet rundt 1852, deretter vil jeg ta for meg tidligere forskning, forståelser og oppfatning på emnet for å få oversikt over hva som allerede er gjort, og for å vise hvordan man så går videre i fortellingen om De åndelige. Deretter vil jeg ta for meg en nærmere avgrensning av min egen avhandling. Her blir det også viktig å forklare begreper som blir brukt i oppgaven slik at de blir forståelig for leseren. Siste delen av kapittel 1 vil omhandle de gjeldende teoriene og metoden jeg vil anvende.

Kapittel to vil omhandle hendelsesforløpet og de tilhørende dokumentene. Kapittel to deles inn i tre underkapitler fra den læstadianske vekkelse til grupperingen blir dannet, og så videre til selve opprøret. For å komme frem til en god analyse av emnet vil jeg gå gjennom dokumentene og historien kronologisk.

Kapittel tre tar for seg analysen, som er en drøfting av kapittel to i lys av teorien. Altså empiri i lys av teori. Her vil jeg anvende to teorier om nyreligiøse grupperinger skrevet av Roy Willis og Marc Galanter. Til slutt vil jeg forsøke å besvare forskningsspørsmålene ut fra materialet som fremkommer i avhandlingen.

Kautokeino og det samiske samfunnet

Kautokeino ligger i Europas utkant. Stedet lå perifert i forhold til regjeringssentrene i Norge, Sverige og Finland. Men Finnmarkens amt hadde likevel blitt stadig viktigere – både i nasjonal og internasjonal sammenheng.

Kautokeinosamene var norske statsborgere, og Kautokeino en norsk kommune. For å kunne overleve var likevel størsteparten av befolkningen nomadiske reineiere. De var avhengig av vinterbeiter i Finland og Sverige. Omgangsspråket i Kautokeino var samisk, men de fleste kunne også kvensk. De hadde derimot bare unntaksvis kjennskap til norsk. Det faktum at vinterbeitene til kautokeinosamene lå i Finland og Sverige, og at de til daglig brukte både samisk og kvensk språk, førte til at befolkningen i Kautokeino var mer mottakelig for kulturell innflytelse fra det svensk-finske området enn fra Norge. Russlands stadig økende politiske makt førte i norsk-svenske regjeringkretser til økende mistro med hensyn til hva som var den russiske regjeringens egentlige mål i de pågående norsk-russiske grenseforhandlinger. Forhandlingene endte med nye grensetrekninger mellom Norge og

Finland, og Norge og Russland. Kautokeinosamene opplevde i likhet med mange andre reindriftsutøvere å bli utestengt fra sine tradisjonelle vinterbeiter.²

Mindre enn to måneder etter grensen var blitt stengt, brøt opprøret i Kautokeino ut. Opprøret besto av en ung gruppe samer, der lederne var mellom 18 og 30 år gamle, som hadde gått sammen i en siida. Men allerede i juli 1851, og altså før det egentlige opprøret, hadde noen reindriftsutøvere fra Kautokeino forstyrret gudstjenesten i Skjervøy kirke. Denne saken førte til at Aslak Hætta, Ramsus Rasmussen Spein og flere av opprørerne ble stevnet for retten for første gang. Saken blir omtalt som Skjervøy-saken. Vinteren 1851/1852 forekom det liknende forstyrrelser i Kautokeino. Den 8. november 1852 kulminerte urolighetene. 35 reindriftssamer stormet kirkestedet. De slo ihjel lennsmann Lars Johan Bucht og handelsmann Carl Johan Ruth, satte fyr på handelsmannens hus og kramboder, og mishandlet presten Hvoslef og flere andre samer som ikke ville følge dem. De ble etterhvert overmannet og sperret inne av nitten andre samer som var blitt tilkalt fra bygda Avži ti kilometer unna. To av opprørerne mistet livet som følge av skader de fikk under opprøret. I 1854 ble to av lederne, Aslak Jacobsen Hætta og Mons Aslaksen Somby dømt til døden i norsk Høyesterett. De ble henrettet ved halshugging 14. oktober samme år. Denne saken er kjent som Kautokeino-opprøret.³

Primærkilder

Kautokeinodokumentene og høyesterettsprotokollene

Boken *Kautokeinodokumentene. 177 arkivsaker om prosessene i 1851-1867 mot 48 flyttsamer fra Kautokeino*, vil bli brukt som en primærkilde. Boken inneholder avskrifter av samtidige dokumenter fra de to første forhørene av opprørerne i Kautokeino sommeren 1851 etter Skjervøy-saken. Vi finner og avskrift av alle senere forhør, saksutredninger, tingsvitner, og rettsforhandlinger frem til domsavsigelse i Skjervøy-saken og Kautokeino-opprøret, nedskrevet for underretten og høyesterett i årene 1845-1885. Som supplement til dette vil også diverse dokumenter fra Statsarkivet i Tromsø brukt. Forhørene fra sorenskriveriet i Alta utgjør den viktigste kilden til opplysninger om hva som foregikk i Kautokeino den 7. og 8. november i 1852 og månedene forut for dette. Disse forhørene utgjør én av svært få kilder med uttalelser som kan tilbakeføres direkte til de involverte samene. Forhørene ble foretatt av

²Zorgdrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid. Kautokeino 1852*. (Nesbru: Vett og viten. 1997). 17.

³Zorgdrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett og viten. 1997). 17-18.

sorenskriveren med hjelp av to tolker og nærvær av et (av og til to) spesielt utnevnte rettsvitner som hadde til oppgave å følge saken nøye og påvise eventuelle misforståelser eller feil i protokollen. Forhørsprotokollene er en sammenfatning av de svar som samene ga på de spørsmål som ble stilt dem. Mye av dette er gjengitt i boken *Kautokeinodokumentene*.⁴

Dokumentene som omhandler de religiøse uroligheter omfatter først og fremst rapporter fra tjenestemenn om rent 'faktiske' forhold. Slike fakta er likevel ofte tydelig farget. Det er ikke uvanlig at en rapport omhandler saker som forfatteren bare kjenner gjennom andres omtale. Slike rapporter gir en pekepinn om hvilke stemninger som rådde i bestemte områder og hvor sensitive forskjellige personer var for disse stemninger. Arkivet til sorenskriveren i Alta inneholder alle forhør som ble foretatt ved dette embete mellom 24. november 1851 og 28. juni 1853 i forbindelse med religiøse uroligheter og opprøret. Arkivet omfatter også domsslutningene av 1852 og 1853. Forhørene står oppteget i to innbundne bøker mellom andre saker som ble behandlet av fogd og sorenskriver Lie.

Det er publisert svært mye om opprøret i Kautokeino. Ved siden av boken *Kautokeinodokumentene* vil Høyesterettsprotokollene, som er trykt i Norsk Rettstidende for 1852 og 1854 bli brukt i avhandlingen.⁵ Ellers er det også utgitt en del beretninger, dagbøker og brev som er skrevet av eller om menneskene som var delaktig i opprøret eller som hadde opplevd det og de umiddelbart forutgående hendelsene på nært hold.

Det er vanskelig å gi en allmenn vurdering av hvor troverdig De åndeliges fremstilling av forholdene før og under opprøret er. I fangenskap hadde opprørerne anledning til å rådføre seg med hverandre, i alle fall i begynnelsen av fangenskapet, men det fantes likevel ingen mulighet for den enkelte fange til å møte de andre i gruppen. Tar man også i betraktning størrelsen på gruppen og de interne uenighetene som preget den fra starten av, er det lite trolig at gruppen med overlegg skulle klart å gi et fordreid bilde av de faktiske hendelsene.⁶

Dokumentene fra forhørene viser hva De åndelige i religiøs henseende var opptatt av. Fangene ble først avhørt én og én. Det er ikke klart om dette skjedde i nærvær av de andre arrestantene. Protokollene viser at dommeren først og fremst var interessert i hvordan fangene hadde oppført seg under opprøret og fremfor alt hvorvidt de hadde forbrutt seg mot loven. Gjentatte ganger blir de mistenkte konfrontert med både egne og andres tidligere

⁴ Mikkelsen, Magnar. Pålsrud, Kari. *Kautokeinodokumentene. 177 arkivsaker om prosessene i 1851-1867 mot 48 flyttsamer fra Kautokeino*. (Veidnesklubben: Albatross forlag. 1997).

⁵ *Norsk Retstidende*, nittendeårgang nr. 10. (Oslo: Den norske advokatforening. 1854). *Norsk Retstidende*, syttende årgang. No.23. (Oslo: Den norske advokatforening. 1852).

⁶ Zorgdrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett og viten. 1997). 37.

forklaringer.⁷ Særlig mennene var også etter opprøret fast bestemt på at opprøret var rett og riktig og svarte verken tilbakeholdende eller unnvikende på spørsmål. Dermed oppstår det etterhvert et tydelig, svært detaljert og utvilsomt riktig bilde av deres handlemåte.

De senere forhørene bærer mer eller mindre preg av å ha vært gruppeforhør der de mistenkte ble bedt om å bekrefte og utdype hverandres uttalelser. Gruppeforhørene gir imidlertid et betydelig vagere bilde av De åndeliges oppfatninger og av deres motiver for å gå med i striden. Det er tydelig at de fleste arrestantene har blitt spurt om hvorfor de sluttet seg til gruppen, hvem som hadde oppfordret dem til det, og når de hadde skjedd. De ble imidlertid ikke kryssforhørt, og sorenskriver Lie så seg fornøyd med svært generelle svar.⁸ Dette materialet er også gjengitt i siste del av boken *Kautokeinodokumentene*.

Aslak Hættas og Rasmus Rasmussen Speins brev

Den viktigste primerkilden og 'innenfra- kilden' er et brev skrevet av Aslak J. Hætta og Rasmus Rasmusen Spein på kvensk. Det udaterte brevet finnes i materialet som ble lagt frem på rettsmøtet den 19. februar 1852. Det ble skrevet sommeren 1851, etter at Aslak Hætta og Rasmus Rasmussen Spein den 4. august fikk vite at de var stevnet for retten på Skjervøy den 8. august der de skulle forhøres. Den kvenskspråklige originalen ble først kjent for sorenskriveren i Senja og Tromsø den 20. november 1851. Sorenskriveren sendte brevet til amtmann Harris, og skrev at han hadde fått vite «at samme var forfattet af en af de arresterede Fjeldfinner og bestemt til at fremlegges under den til Afholdelse paa Skjervø den 8de August d.a. berammede Forhørssession». Brevet ble oversatt til norsk av sorenskriveren i Alta. Både den kvenskspråklige originalen og oversettelsen ble lagt frem under rettsmøtet i 1852. Brevet ses her på som en av de mest betydningsfulle kildene, ettersom det er det første og eneste egenhendige erklæring av de tiltalte. Brevet gir et bilde av Hætta og Speins ideer og tanker rundt det religiøse verdensbildet til De åndelige.⁹ For å få svaret på spørsmålene oppgaven stiller, er det nødvendig å se på de kilder som kan gi et slags 'innenfra-syn' på opptakten, hendelsene og ettervirkningene til urolighetene i 1852. Her vil selvskrevede brev, avhør og personlige møter med menneskene som hørte til grupperingen være av stor interesse.

⁷ Zorgdrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett og viten. 1997). 38.

⁸ Zorgdrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett og viten. 1997). 38.

⁹ ASOS. brev Aslak Hætta og Rasmus Spein; FAJ, S/T Sorenskriver til Harris 27/11/1851; ASEP. 19/2/1852.

Skrifter av Læstadius

Hovedkildene til den teologiske forskningen om Læstadius er to, hans prekener og hans egen teologiske avhandling, *Dårhushjonet*. Andre skrifter er også relevante i denne sammenheng, som blant annet «Nogen ord til selvforsvar».¹⁰ Læstadius' virksomhet var en torn i øyet for mange, ikke minst i hans nærområde. Enkelte betraktet den som medvirkende årsak til opprøret og de religiøse vrangforestillingene. Læstadius skrev derfor et forsvar mot disse angrepene, datert den 25. februar, som ble trykt i nummer 4 og 5 av 1853-årgangen av tidsskriftet hans. Dette forsvaret ble senere trykt som selvstendig publikasjon i Norge av A. Brune (1927). Læstadius hadde møtt noen av De åndelige, og gir forklaringer på deres villfarelse. Derfor vil dette være en naturlig primærkilde å bruke.

I ettertid har det blitt lagt mye vekt på opprørers tilknytning til læstadianismen. Narrativet var at voldsmennene var læstadianere og representanter for samene. Om man forholder seg til Læstadius egen forklaring, vil tolkningen av opprøret bli en annen fortelling enn det som tidligere er kjent. Læstadius' uttalelser om opprøret vil derfor bli viktig i dette arbeidet.

Sekundærlitteratur

Mesteparten av det kjente materialet om hele saken er omtalt av og ligger til grunn for en grundig behandling av den nederlandske sosialantropologen, Nellejet Zorgdragers i boken *De rettferdiges strid. Kautokeino 1852*.¹¹ Denne boken er utvilsomt det verk som på vitenskapelig grunnlag gir den mest omfattende behandling av saken. Denne boken er et godt utgangspunkt for videre forskning. Her kan man finne et solid bakgrunnsmateriale. Zorgdrager har hatt tilgang til store deler av arkivene som omhandler Kautokeino-opprøret og bruker primærkildene aktivt. Denne boken er derfor viktig i mitt arbeid. Det vil også bli brukt mer generelle sekundærkilder til arbeidet med bakgrunnsmateriale. Boken *Samenes historie fra 1751 til 2010*,¹² gir en enkel forståelse av opprøret og vil bli brukt til å kontekstualisere.

Videre vil det bli brukt diverse bøker knyttet til analysedelen av avhandlingen. Disse vil omhandle religionssosiologiske teorier. Det vil anvendes til å forklare fenomenet De

¹⁰ Læstadius, L. L. «Nogen ord til selvforsvar» i *Norgen ord om Læstadius og Læstadiansimen*. (Hammerfest: A. Brune. 1927).

¹¹ Zorgdrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997).

¹² Andersen, Astrid. Evjen, Bjørg. Ryymmin, Teemu. *Samenes historie fra 1751 til 2010*. (Oslo: Cappelen Damm Akademisk. 2021).

åndelige, belyse hvordan de oppstod, hva de tenkte og hvordan det gikk til. Teorier om vekkelsesbevegelser og religiøse grupperinger vil være det som er mest anvendbart i denne sammenheng.

Jeg vil hovedsakelig anvende sekundærlitteratur som forklarer hva De åndelige er som en bevegelse, den første er *Vekkelsesvind, Den norske vekkingskristendommen* skrevet av Bjørg Seland og Olaf Aagedal.¹³ Denne boken forklarer vekkelsesbevegelse og kan gi et forklarende bilde av hva grupperingen De åndelige har sitt utsprang fra. Til slutt vil jeg bruke Roy Willis kategorisering av nyreligiøse grupperinger, «Three Types of New Religious Movement» i boken *Cults and New Religious Movements, a Reader* for å forklare hvordan slike grupper oppstår,¹⁴ hva de representerer og hvordan de fungerer. Jeg vil også bruke *Cults. Faith, Healing and Coersion* av Marc Galanter for å forstå psykologien bak nyreligiøse bevegelser.¹⁵

Tidligere tolkninger av begivenhetene

De tidligere tolkningene av begivenhetene er viktige deler av en slik oppgave for å legge grunnlaget for videre undersøkelse av emnet. Den uventede voldsbruken og de religiøse undertonene har gjort sitt til at opprøret gjennom tidene har blitt viet stor oppmerksomhet. I denne delen av avhandlingen vil jeg ta for meg de viktigste bidragene til forståelse av opprøret. Oversikten over tidligere tolkninger er samlet i kategorier av forskjellige typer forklaringer, og så langt det har latt seg gjøre, systematisk. Når det gjennom tidene har blitt såpass mange tolkninger av hendelsen i Kautokeino, der årsakene som presenteres varierer langs en skala fra rent individuelle karaktertrekk til brede samfunnsmessige konflikter, tyder det på at man står ovenfor et sammensatt fenomen. Hvis vi undersøker de forskjellige forklaringene, kan vi kategorisere dem i henhold til forskjellige forklaringsmodeller. Noen personer er oppført flere steder:

¹³ Seland, Bjørg. Aagedal, Olaf. *Vekkelsesvind, Den norske Vekkingskristendommen*. (Oslo: Det norske samlaget 2008).

¹⁴ Wallis, Roy. «Three Types of New Religious Movement» i *Cults and New Religious Movements, a reader*. (Red.) Dawson, Lorne L. (Oxford: Blackwell publishing. 2003).

¹⁵ Galanter, Marc. *Cults, Faith, Healing and Coercion*. (Oxford: Oxford university press. 1989).

Personlige forklaringer	Psykologiske forklaringer	Religiøse forklaringer	Sosiale og klassemessige forklaringer
Individuelle personlige egenskaper/hat og hevnlyst: Hvoslef (1857) Figenschau (1952)	Psykologiske plager og/eller etnisk bestemte forskjeller: Hvoslef (1857) Tromholt (1855) Pausett (1944) Steen (1965)	Religiøse vrangforestillinger, en ærlig opplevd med feil kristendom Englund (1875) Heggtveit (1912-1920) Hasselberg (1935) Sivertsen (1955)	Sosial og økonomisk undertrykkelse/ regionalpolitisk problematikk Høyesterett (1854) Friis (1871) Helland (1906) Gjessing (1953) Otnes (1970) Bjørklund (1992) Zorgdrager (1997)

Raseorientert forklaring (Sogneprest Hvoslef)

Sogneprest Hvoslef (1852-1853) legger ansvaret for opprøret først og fremst på samene selv. Han mener forklaringen må søkes både i folkekarakteren og i personligheten til hver enkelt av opprørslederne. For ham er oppstanden å forstå som et resultat av det personlige hat som den hevnjerrige samelederen Aslak Hætta nærte ovenfor handelsmann Ruth og lennsmann Bucht. Likevel trekker han også forhold mellom samer og nordmenn inn i bildet.¹⁶

Sosiale og klassemessige forklaringer (Høyesterett)

Ifølge høyesterett var det forskjell mellom de samene som var besatt av ekte omvendelsesglød og de som var så utspekulerte at de bare simulerte trosiver for å utnytte andre. De sistnevnte hadde likevel ikke noen klar forståelse av lov og øvrighet, og de kunne dermed heller ikke skjønne at øvrigheten handlet av høyere og renere hensyn enn lyst til å skade eller fornærme dem. Retten oppfatter hendelsene i Kautokeino som svært samfunnsfarlige. Samene omtales

¹⁶ Zorgdrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett og viten. 1997). 375.

som usiviliserte mennesker med en oppførsel som er «værre end et Røvertog af en Horde af Vilde, som Gjærningsmændene i nærværende Tilfælde havde nydt christelig Underviisning».¹⁷ Det som hadde hendt i Kautokeino blir sett i lys av det hat og den hevnlyst som man antok underklassen følte ovenfor den siviliserte verden. Det er med vold den forsøker å rive ned klasseskillene og tvinge fram en likhet som vil utslette all sivilisasjon.¹⁸

Selv om Høyesterett altså så klare paralleller til andre sosiale protestbevegelser, var den ikke i stand til å tolke hendelsene i Kautokeino ut fra generelle utviklingstendenser i samfunnet. En mulig ekstern påvirkning fra Læstadius' lære ble heller ikke tatt i betraktning etter at Læstadius hadde fritatt seg for direkte ansvar for det som var skjedd, og hadde fått støtte for dette fra sin biskop og den svenske regjering. Retten, som hadde som oppgave å foreta straffeutmåling, var først og fremst interessert i de straffbare aspekter ved opprørernes handlinger. Dessuten var den mer interessert i samenes konkrete hensikter enn i bakenforliggende motiver og mulige konflikter i det samiske samfunnet. Samene hørte til i det norske samfunn på lik linje med alle andre, og det var et udiskutabelt faktum for høyesterett at reindriftsamene måtte regnes til samfunnets underklasse.

Høyesterett hevder i dommen av 1854 at uansett hvilket motiv samene kan ha hatt, inneholder deres oppførsel elementer som undergraver lovens autoritet, og at de har gitt uttrykk for antiklerikale holdninger og klassehat. Retten kjenner eksempler på lignende sosiale opprør i nær fortid fra Frankrike (februarrevolusjonen i 1848), men også innenlandske forhold som urolighetene rundt Marcus Thranes arbeiderbevegelse i 1848 og hattemakerkrigen på Ringerike, som under ledelse av hattemaker Halsten Knutsen fulgte i thrannerbevegelsens kjølvann i 1851. Selv om retten ikke synes å regne det for sannsynlig at samene var påvirket av disse bevegelsene, mener den at forholdene kan sammenlignes, og at samene derfor må straffes som vanlige norske borgere som har satt seg opp mot den norske samfunnsorden.¹⁹

Regionalpolitisk forklaring

De regionalpolitiske forklaringene ser opprøret i sammenheng med det politiske vedtaket om å stenge grensen. I mer enn hundre år var det ingen i Norge som påpekte sammenheng mellom grensesperringen og opprøret i Kautokeino. I så måte er arbeidene mellom Helland

¹⁷ *Norsk Retstidende*, Nittendeårgang No. 10. (Oslo: Den norske advokatforening. 1854). 155.

¹⁸ *Norsk Retstidende*, Nittendeårgang No. 10. (Oslo: Den norske advokatforening. 1854). 146.

¹⁹ *Norsk Retstidende*, Nittendeårgang No. 10. (Oslo: Den norske advokatforening. 1854). 146.

(1906) og Friis (1871) typiske eksempler. Helland har behandlet den religiøse bevegelsen og oppstanden i Kautokeino i et stort oversiktsverk om Finnmark. Han drøfter også grensesperringen, men setter det ikke i forbindelse med opprøret.²⁰ Friis hadde etter opprøret nær kontakt med fire av de langtidsdømte samene i en periode på hele ti år. Friis var dosent, senere professor i samisk og kvensk og hadde stor sympati for samene. Han bringer også forholdet til Russland på banen, og mener at man egentlig hadde kunnet vente at samene i sin fortvilelse søkte tilflukt til russerne. Trass i at de aldri hadde forsøkt seg på noe slikt hadde «deres taalmodige og loyale Opførsel under høyst fortvivlede Forhold» og «deres Mangel paa Sympati for russisk herredømme» ikke ført til at samefolket fikk noe bedre omdømme eller respekt i sitt eget land, hevder Friis.²¹

Psykologisk forklaring: personlig hevnlyst og forargelse

Hovslef (1857), Tromholt (1885),²² Pausett (1944),²³ Figenschou (1952)²⁴ og Steen (1965).²⁵ Oppfatter hendelsen som et isolert enkeltfenomen. I analysene finnes det knapt en eneste henvisning til sosiale eller økonomiske forhold i det samiske samfunnet i Kautokeino.

Juristen Figenschou ser opprøret som et resultat av lederens personlige hevnlyst etter tidligere dom (femten dagers fengsel på vann og brød) for forhånelse av statens offentlige religion. Figenschou mener samenes indignasjon var rettmessig, ettersom dommen var basert på en for vid lovfortolkning med idømmelse av straff for en handling som rent faktisk ikke var straffbar ifølge lovens ånd. Grunnen til oppstanden må ifølge Figenschou heller søkes i rettmessig indignasjon over denne dommen, enn forargelse over brennevinssalget og derav følgende raseri mot handelsmann Ruth, som forøvrig var Figenschous bestefar.

Psykiatrisk forklaring: Et isolert tilfelle – sinnsforvirring

Tromholt, Pausett og Steen ser på opprøret som en handling utført av sinnsforvirrede personer. Steen ønsker å vise at det var en grov juridisk feiltakelse å dømme de opprørske samene som fullstendig tilregnelige forbrytere, og han forsøker til og med å bevise dette ved

²⁰ Helland, A. *Topografisk-statistisk beskrivelse over Finnmark. II.* 1906. 125-137 og 341-353.

²¹ Friis, J. A. *En sommer i Finnmarken, Russisk lappland og Nordkarelen.* (Christiania: Land og Folk. 1880). 15.

²² Tromholt, S. *Under nordlysets straal. Skildringer fra Lappernes Land.* (København. 1885).

²³ Pausett, A.P. «Den religiøs-fanatiska oppstand i Kautokeino. Et tragisk eksempel på hva åndelig villfarelse kan føre til» i *Hålogaland Årboken.* (Oslo. 1944) 70-80.

²⁴ Figenschou, E. «Mordkatastrofen i Kautokeino. Et sorgelig hundreårsminne» i *Håloygminne*, 8 (1949/52) (1952). 572-597.

²⁵ Steen, A. *Kautokeino-tragedien 1852 - et justismord?* (Kristiansand. 1965).

hjelp av sykehistoriene til etterkommere av de samene som var med på opprøret. Også de som behandler opprøret som en episode i Kautokeinos historie, eller et avvik innenfor den læstadianske veknelsen betrakter det som et relativt isolert tilfelle. Mange av de som ser på opprøret som et isolert fenomen eller et religiøst avvik, prøver likevel å finne en forklaring på det. De viser alle en påfallende tendens til å lete frem personer, helst én enkelt person som hovedansvarlig. I tiden rett etter opprøret er det enten Aslak Hætta eller lensmann Bucht. Senere forfattere nevner av og til også sogneprest Stockfleth, Hovslefs forgjenger. De bebreider han for til tider å ha opptrådt både ugjennomtenkt og hissig. Ofte nevnes navnet til Lars Levi Læstadius, men ikke alltid med den hensikt å legge skylden på ham. Mange av forklaringene legger vekt på det spesielle ved karakteren og oppførselen til enkeltpersoner, og ikke på prosesser i det samiske samfunnet.

Religiøse forklaringer: mangelfull utdanning i kristendom og språk

Forfatterne – også de som mener opprøret er irrasjonelt og uforklarlig – legger vekt på det religiøse aspekt ved samenes oppførsel. Den betydning de tillegger aspektet varierer imidlertid med forskernes egne holdninger og den tid det publiseres. Teologen Englund (1875)²⁶ konstaterer at Kautokeinosamene tidlig ble tilhengere av Læstadius. Han søker likevel ikke årsaken til opprøret i den læstadianske lære, men i dårlig kjennskap til den kristne tro og lære. Han mener skylden til dette ligger hos de norske myndigheter, siden den kristne betjening av Kautokeino var svært mangelfull i tiden før 1852. Englund har også øye for de negative følgene av enkelte beslutninger sogneprest Stockfleth gjorde, og for den oppfarende og hissig karakter både Stockfleth og Bucht hadde fremtrådt med.

Også andre teologer har uttalt seg om opprøret. Heggveit (1912-1920)²⁷, Hasselberg (1935)²⁸ og Sivertsen (1955)²⁹ hadde alle en positiv innstilling til læstadianismen og stiller spørsmål ved det som skjedde i Kautokeino som en skamplett i læstadianismens historie. De er derimot lite interessert i hvilke konsekvenser Læstadius' lære fikk for samenes tradisjonelle institusjoner, verdimønstre og religiøse overbevisninger.

²⁶ Englund, J.A. «Lars Levi Læstadius. En kyrklig tidsbild. IV. De religiösa förvillelserna i Koutokeino» i *Teologisk Tidsskrift*. 15. (Uppsala. 1875). 73-87.

²⁷ Heggveit, H. «Missionær Stockfleth og hans Virksomhed blandt Lapperne. Provst Læstadius, Vækkelsen i Kautokeino og Læstadianerne» i *Den norske Kirke i det nittende Aarhundrede. Et Bidrag til dens Historie. Bind II*. (Christiania. 1912- 1920). 410-450.

²⁸ Hasselberg, C.J.E. *Under Polstjärnan. Tornedalen och dess kyrkliga historia*. (Uppsala: Lindblad. 1935).

²⁹ Sivertsen, D. *Læstadianismen i Norge*. (Oslo: Land og Kirke. 1955).

Tolkningene som ble gitt mellom 1850 og 1950, viser at årsaken til opprøret i langt de fleste tilfeller er blitt søkt i 'religiøs fortvilelse', eventuelt i kombinasjon med personlige karaktertrekk. Kildene viser likevel at man i en rekke kretser regnet med at årsakene til opprøret måtte søkes i annet enn religiøse faktorer. Både analysene til høyesterett (1854) og sogneprest Hvoslef (1857) samt arbeidet til Lallersedt (1856) er klare eksempler på dette.³⁰

Forskning fra 1950 til 1970

Først et hundreår etter opprøret begynte en så smått å stille andre spørsmål, spørsmål som lå i forlengelsen av de tolkninger av lignende bevegelser som var gangbare i samtidens vitenskapelige kretser. Det ble stadig oftere vist til den mulige innflytelsen fra sosiale og økonomiske forhold. Etnografen Gjessing (1953)³¹ ser brennevinssalget og alkoholmisbruket som tragediens kjerne, og lar Læstadius' spille en sekundær rolle. Gjessings syn var i korte trekk at handelsmenn og prester i alle år hadde tjent seg rike på brennevinshandel, mens samene gikk til grunne økonomisk og moralsk. Læstadius' virke fikk imidlertid tidevannet til å snu, og nå var det handelsmennene som led økonomiske tap. Slik oppstod en dyptgripende interessekonflikt. Når representant for den kirkelige øvrighet og representant for den verdslige øvrighet valgte å losjere hos brennevinshandleren, og dette trekløveret gikk sammen om å håndheve både verdslig og kirkelig autoritet, dannet de en klar 'lojalitetsgruppe' med et livssyn og sosiale holdninger som var totalt forskjellig fra samenes. De tre 'kondisjonertes' lite gjennomtenkte og stupide oppførsel førte til at motsetningene mellom de to gruppene og den interne solidaritetsfølelsen i hver enkelt gruppe ble forsterket. Til slutt eksploderte det.

Forskning fra 1970 til 2000

I 1970 vises det igjen til grensesperringen og rollen den muligens kan ha spilt. Sosiologen Otnes³² ser bevegelsen i Kautokeino som et uttrykk for sosial protest mot et hardhendt rettsapparat og et samvittighetsløst profittbegjær fra fremmede inntrengere. Han spør seg hvilke livsviktige samiske interesser som stod på spill i 1852, og nevner grensesperringen som et forhold som fortjener større interesse, selv om det er litt uklart hvilken rolle det har spilt.

³⁰ Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid. Kautokeino 1852*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997) 22.

³¹ Gjessing, G. «Tragedien i Kautokeino 1852» i *Håløygminne 9* (1953/56) 1953. 41-47.

³² Otnes, P. "Den samiske nasjon. Interesseorganisasjoner". I *Samenes politiske historie*. (Oslo: Pax. 1970). 83-84.

Det faktum at nesten alle som tok del i opprøret var reindriftssamer, skulle dermed ifølge Otnes være forklart.³³

Knappt noen av de ovenfor nevnte forskerne legger vekt på at det faktisk bare var en liten del av samene som gjorde opprør. Hvoslef, Figenschau og Steen tre av de tidligere nevnte forskerne som ser på hendelsen som et isolert fenomen, gir likevel en forklaring på oppstanden som i praksis også inneholder svar på spørsmålet om hvorfor bare en liten gruppe grep til voldelige midler. Blant de forskerne som prøver å forklare opprøret mot en sosial og økonomisk bakgrunn, er Otnes den eneste som har øye for det faktum at ikke alle Kautokeino-samene tok del i opprøret. Han skriver: «I en fortvilt og pressa situasjon gikk de til en altfor drastisk aksjon mot en overmektig fiende, uten at de på forhånd hadde forvissa seg om at det var heile samefolkets interesser de gikk inn for. Det var det ikke, og derfor ble kampen deres bare en dødskamp for den gamle forma for fritt reinsameliv.»³⁴

Frem til 1970 ble opprøret hovedsakelig forklart som utslag av religiøs villfarelse, gjerne i kombinasjon med særskilte karaktertrekk ved Aslak Hætta. Fra 1970-tallet og fremover har samfunnsvitere som Per Otnes (1970), Ivar Bjørklund (1985)³⁵ og Nellejet Zorgdrager (1997) og den samiske journalisten og dokumentarforfatteren Reidar Hirsti (1994) satt opprøret inn i en større samfunnsmessig sammenheng og sett framveksten av læstadianismen, og opprøret, som et uttrykk for en mer eller mindre bevisst kamp mot norsk kolonialisme. Dels blir det forklart ut fra de sosiale forhold, og da spesielt problemene som følge av brennevinssalget, dels blir det sett på som en reaksjon på fornorskingspolitikken, og dels som en følge av stengingen av grensene mellom Norge og Finland. Disse fortellingene snudde opp ned på det tidligere synet på opprørerne; de ble nå helter som hadde stått opp mot fornorskningen. Tolkningen av opprøret og av læstadianismen som kamp mot kolonialismen fikk bredt gjennomslag innenfor den samiske revitaliseringen og kulturreisingen på 1980- og 1990-tallet. Den samiske historikeren Henry Minde (1997) har pekt på at empiriske studier har sådd tvil om holdbarheten i disse forklaringene. Han hevder det er gode grunner til å være kritiske til motivforklaringer som fortolker aktørenes handlinger og konflikter utover de sammenhenger som aktørene selv hevdet de inngikk i: Kampen mellom det gode og det onde, mellom gud og djevelen.³⁶

³³ Otnes, P. "Den samiske nasjon. Interesseorganisasjoner" (Oslo: Pax, 1970) 78-81.

³⁴ Otnes, P. "Den samiske nasjon. Interesseorganisasjoner" (Oslo: Pax, 1970) 84.

³⁵ Bjørklund, I. *Fjordfolket i Kvænangen. Fra samisk samfunn til norsk utkant 1550-1980*. (Tromsø: Universitetsforlaget, 1985).

³⁶ Andersen, Astrid. Evjen Bjørg. Ryymin, Teemu. *Samenes historie fra 1751 til 2010*. (Oslo: Cappelen Damm akademisk, 2021). 153-154.

Forskning fra 2000 til i dag

Ivar Bjørklund (2019) og filosofen Nils Oskal (2019) har med utgangspunkt i etterlatte erindringer av Lars Jakobsen Hætta og Anders Bær søkt å klargjøre det sosiale, moralske og kognitive universet til Hætta og Bær. Oskal har drøftet de etisk-eksistensielle og moralske sidene som kommer til uttrykk i tekstene, og hvordan disse har sammenheng med deres religiøse vurderinger. Ifølge Oskal var Hættas og Bærs etisk-eksistensielle tenkning nært forbundet med deres religiøse overbevisning. Oskal kan slik tolkes til å underbygge motivforklaringen aktørene selv ga i samtiden.³⁷

På grunnlag av denne oversikten over tidligere forskning kan man konstatere at tyngdepunktet i argumentasjonen har forskjøvet seg. Etter 1950 er det ikke lenger det uventede ved en isolert hendelse som blir forsøkt forklart. Årsaken til opprøret søkes ikke lenger i individuelle personlighetstrekk eller i en ærlig opplevd, men forkjært forstått kristentro. Nå blir det lagt vekt på at oppstanden hadde sine røtter i sosial og økonomisk undertrykkelse og utbytting. Det fremheves at samene ble behandlet som annenrangsborgere i forhold til nordmenn og at de ble utsatt for språklig undertrykkelse, økonomisk utbytting og tap av beiteområder. Også Læstadius' lære blir tilkjent en relativt viktig rolle. Med den tiltagende avstand i tid blir oppførselen til opprørerne ikke lenger oppfattet som irrasjonell, absurd og ubegripelig, men som forståelig, ja, i ettetid til og med som forutsigelig. Man bebreider ikke lenger samene for at de gjorde opprør, men at de var dårlige strateger.³⁸

Problemstilling og nærmere avgrensning av emnet

I forsøk på å finne ut hvordan dette studiet skulle starte ble det fort tydelig hvor viktig de ideologiske og religiøse aspektene ved den religiøse grupperingen var for opprøret i Kautokeino. Som nevnt under tidligere forskning, er det flere som har undersøkt hvorfor denne gruppen oppstod. Jeg ønsker å beskrive, forstå og forklare trossystemet til De åndelige. Jeg vil bygge videre på den tidligere forskningen om hendelsene i Kautokeino. Dette gjør det mulig å se videre på hva de tenkte, hvor ideene deres kom fra, hvordan de utviklet seg i en radikal retning og til slutt hvilket verdensbilde De åndelige opererte med.

³⁷ Andersen, Astrid. Evjen Bjørg. Ryymin, Teemu. *Samenes historie fra 1751 til 2010*. (Oslo: Cappelen Damm akademisk. 2021). 153-154.

³⁸ Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997) 26.

Temaet for denne oppgaven er Aslak Hætta og nærmere bestemt den religiøse grupperingen som jeg har valgt å kalle «De åndelige». De åndelige var en gruppering som hadde utspring i den læstadianske vekkelsesbevegelsen på 1800-tallet. Navnet De åndelige har kommet av at grupperingen tydelig skiller seg fra den Læstadianske bevegelsen, og har tydelige meninger om det å være et åndelige vesen:

Naar du havde en saadan Aand, at Du kunde se, hvor du synder, at Du kunde se din Blindhet! Have Du dog en saadan Aand, at Du ikke syndede! Var Du dog og alle Lærere seende som vi!³⁹

De mente at de var åndelige i den forstand at de tillegger seg en guddommelig natur, og erklærer seg hellig og rettfærdig fordi de har Den hellige ånd i sitt hjerte.

Den tidligere forskningen har flere forklaringer som varierer bredt i synspunkter og formål, men det som mangler er en redegjørelse av hva den opprørske grupperingen egentlig var i religiøs henseende. Jeg vil prøve å fortolke aktørenes motivforklaringer, handlinger og konflikter i de sammenhenger som aktørene selv hevdet de inngikk i, deretter vil jeg se på om teoriene valgt i oppgaven kan belyse hvordan en gruppe som De åndelige oppstår og utvikler seg. Og til slutt hvordan de kan dras i en radikal retning.

Begreper og skrivemåte

I teksten brukes moderne skrivemåte på stedsnavn. Det skrives for eksempel Finnmark i stedet for Finnmarken. I stedet for de gamle benevnelser lapper og finner, som nå har gått helt ut av bruk, er det konsekvent valgt å bruke navnet *samer*, unntatt i sitater.

Fra begynnelsen av det 18. århundre forekom det store innvandringsbølger fra nordlige deler av Finland og Nord-Sverige til den nord-norske kysten. For å starte et nytt liv som fiskere og småbrukere. Noen av disse slo seg ned i Kautokeino. For de bofaste finsk/kvensktalende innbyggerne i Nord-Norge blir navnet *kven* brukt. Stavemåten for samiske ord og uttrykk følger någjeldende rettskrivingsnorm.

I første halvdel av det 19. århundre levde reindriftssamene ennå i et typisk bandsamfunn. Det engelske ordet *band* betegner en sammenslutning av noen få familier som i fellesskap og ved å flytte rundt, utnytter ressursene i et bestemt område. Et samisk band holder reinen sin i en samlet flokk. Familiene beskytter reinflokken mot farer (som rovdyr) og prøver å holde dyrene atskilt fra flokker som tilhører andre grupper. På samisk kalles dette for en *siida*. Siida er begrepet som vil bli brukt i denne oppgaven.

³⁹Mikkelsen, Magnar. Pålssrud, Kari. *Kautokeinodokumentene*. (Veidnesklubben: Albatross forlag. 1997). 56.

Teori og metode

Teoriene som blir brukt i denne masteroppgaven er basert på religionssosiologi og religionspsykologi. Religionssosiologi tar for seg forholdet mellom religion og samfunn der religiøse ytringer blir satt i sammenheng med det sosiale og kulturelle. Det er vesentlig for oppgaven å bruke sosiologiske aspekter ved religion for å avdekke hvordan man skal plassere De åndelige som gruppe. Religionspsykologi er kunnskapen om religiøse uttrykksformer i sammenheng med psykologiske prosesser. Dette er en disiplin som gjør rede for hvordan religion manifesterer seg i menneskets liv, noe som er relevant for ny-religiøse grupperinger.

Vekkelsesbevegelser

Religiøse erfaringer kan beskrives og klassifiseres. I boken *Vekkelsesvind* (2008) tar Bjørg Seland og Olaf Aagedal for seg hvordan vekkelsesbevegelser har utviklet seg i Norge. Når det gjelder vekkelsesbevegelser, slik som De åndelige var en del av i starten, kan en undersøke hvilke ideer, og forestillinger vekkelsen bygger på, hvilke følelser og handlinger, omvendelsen utløser, og hva som er de sosiale rammene. Vekkelsesbevegelser har med andre ord sider som kan analyseres på lik linje med andre menneskelige erfaringer og andre sosiale fenomen.⁴⁰

Ordet vekkelse fremkaller bildet av et vendepunkt. Det handler om å våkne fra en dyp søvn eller dvale, en overgang fra passiv til aktiv tilstand. I kristelig språkbruk vil vekkelse være knyttet til en religiøs omvendelse som springbrett for endring av tankegang og levestil. I kortform kan vi si at vekkelse er en prosess der en gruppe mennesker noenlunde samtidig opplever omvendelse som gir ny mening i tilværelsen.⁴¹ Slik har vekkelsen ikke bare en individuell, men også en sterk kollektiv dimensjon. Dette bånd blir knyttet mellom de som gjennom vekkelsesbevegelsen var «gjenfødt».

Den læstadianske vekkelsesbevegelsen i Kautokeino førte til en brå endring, et brudd i skikker og tankesett. Bygdekulturen var preget av gammel tradisjon – på godt og vondt. Vekkelsesbevegelser er komplekse endelser som gir mange utfordringer for den som vil utforske fenomenet. Det dreier seg om følelsesladde opplevelser på arenaer der det ikke alltid er like lett for andre å få tilgang. Den som vil skildre og analysere dette utenfra, kan lett bli oppfattet som en inntrenger – en som plukker fra hverandre skjellsettende opplevelser som de

⁴⁰ Seland, Bjørg, Aagedal, Olaf. *Vekkelsesvind*. (Oslo: Det Norske Samlaget. 2008). 9.

⁴¹ Seland, Bjørg, Aagedal, Olaf. *Vekkelsesvind*. (Oslo: Det Norske Samlaget. 2008). 15.

innvigde opplevde som absolutte sannheter. Sett innenfra er det Gud selv som sender vekkelse. Slike spenninger mellom opplevelsen innenfra og forskerblikket utenfra gjelder ikke bare vekkelsesbevegelser. Det gjelder i møte med alle sterkt ideologibaserte miljøer. Men kryssende perspektiver blir spesielt krevende når man står ovenfor religiøs erfaring, der det handler om oversanselige opplevelser.⁴²

De åndelige – en nyreligiøs bevegelse?

Samene som stod bak Kautokeino-opprøret var en religiøs gruppe som hadde grunnlaget sitt i en vekkelsesbevegelse, og som brøt med den læstadianske vekkelsesbevegelsen. De hadde forholdsvis få tilhengere, i dette tilfellet én siida, og de anerkjente ikke andre religioner som sanne eller riktige. De åndelige mente at de i egne øyne representerte en autentisk versjon av kristendommen.

Innenfor religions sosiologien finnes det ulike prototyper av religiøse bevegelser. De fleste nye religiøse bevegelsene vil falle inn i kategoriene *sekt* og *kult*. Begge disse kjennetegnes ved at de står i et negativt spenningsforhold til samfunnets etablerte tradisjon og religion. Sekten defineres i tillegg ved at den gjør krav på å kjenne til en unik, allmenngyldig sannhet. En kult er derimot relativt dogmatisk åpen. Derfor har den typiske kult også mindre sosiale strukturer enn sekter og etablerte kirkesamfunn. Begrepene sekt og kult er problematisk fordi det i praksis ikke er verdinøytralt. Det brukes ofte som beskrivende, men fungerer som vurderende. Ofte brukes begrepet for å gi inntrykk av at en gruppe er mer ekstrem eller avvikende enn den er, derfor vil betegnelsen nyreligiøs bevegelse brukes her. Men teorier om sekter kan brukes til å beskrive fenomener som De åndelige.

Nyreligiøse grupper består av frivillige medlemmer med et sterkt engasjement for å leve i et nært fellesskap med andre. De stiller høye krav til sine tilhengere og er en minoritet i samfunnet. Om gruppen er lukket eller sterkt utadventt baseres på deres ideologi. Ofte har de et mer konfliktfylt syn på samfunnet enn det en kirke har. Nyreligiøse grupper har en annerledes struktur i sin menighet, med alt det innebærer av ledelse, tilbedelse og grad av engasjement.⁴³

I sosiologien blir begreper som sekt og kirke kalt idealtyper. Ettersom det er stor variasjon innenfor hver religion, blir idealtyper et forsøk på å lage kategorier som

⁴² Seland, Bjørg. Agedal, Olaf. *Vekkelsesvind*. (Oslo: Det Norske Samlaget. 2008) 9.

⁴³ Kværne, Per. Vogt, Kari. *Religionsleksikon, religion og religiøse bevegelser i vår tid*. (Oslo: Cappelen akademiske. 2002.) 327.

systematiserer og skaper oversikt. Forskere har også funnet det nyttig å kategorisere nyreligiøse bevegelser på mer abstrakte måter i henhold til visse fellestrekk. For å forstå De åndelige som gruppe vil jeg bruke en av de mest kjente ordningene for kategorisering som er skrevet av Roy Willis.⁴⁴ Willis kategoriserer ny-religiøse bevegelser i tre kategorier basert på deres forhold til verden utenfor grupperingen:

World-rejecting NRMs – Disse varierer i størrelse, de kan bestå av en håndfull til tusenvis av medlemmer. Denne gruppen av nyreligiøse bevegelser karakteriseres av at de er tydelig religiøse organisasjoner med en klar forestilling av hva Gud er, de er veldig kritiske til omverdenen og de søker radikal endring. For å oppnå frelse må medlemmene bryte med sitt tidligere liv. Medlemmene lever i fellesskap og har lite kontakt med omverdenen. Bevegelsen kontrollerer alle aspekter ved medlemmenes liv.

World-affirming NRMs – Disse gruppene skiller seg fra alle andre religiøse grupperinger og mangler konvensjonelle trekk ved religion, slik som kollektiv tilbedelse og organisering. De tilbyr tilhengerne sine tilgang til spirituelle eller overnaturlige krefter. De aksepterer verden slik den er, de er optimistiske og lover tilhengerne suksess med henhold til vanlige mål og verdier. De er ikke en eksklusiv gruppe og andre religioner er ikke et problem for dem. De tilbyr råd og kunnskap slik at folk kan låse opp deres egen åndelige krefter. Dette er de mest suksessfulle nyreligiøse bevegelsene. Denne kategorien er allerede utelukket, ettersom de er en kontrast til De åndelige. Denne typen nyreligiøsitet er også utbrytergrupper fra en etablert religion, men deres karakteristikk mangler det som tradisjonelt assosieres med religion. De mangler en utviklet teologi eller etikk. Sammenlignet med verdensavvisende bevegelser, ser de på den eksisterende sosiale ordenen som mindre foraktelig. De mener samfunnet har mange ønskelige gode trekk. De er mindre strukturerte enn de andre kategoriene og er ikke av typen protestbevegelse.⁴⁵

World-accomodating NRMs – Disse er ofte utbrytergrupper fra eksisterende kirker eller andre religionssamfunn. De verken godtar eller avviser omverdenen, og de fokuserer på religiøse heller enn verdslige saker. De forsøker å gjenopprette den spirituelle renheten i religionen. Medlemmene lever konvensjonelle liv. The World-Accomodating New religion skiller mellom det spirituelle og det verdslige på en måte som ikke går overens med de tidligere nevnte kategoriene. Her er ikke religion en konstruert sosial sak; det gir heller trøst eller stimuli til det personlige og indre livet. Selv om det kan styrke den enkelte for livet i

⁴⁴ Wallis, Roy. "Three Types of Religious Movement" (Malden: Blackwell publishing. 2003). 36-59.

⁴⁵ Wallis, Roy. "Three types of New Religious Movement" (Malden: Blackwell Publishing 2003). 44.

verden, har det relativt få implikasjoner for hvordan livet skal leves, bortsett fra at det skal leves på en mer religiøs-inspirert måte. Det er den personlige spirituelle reformen som står i sentrum i denne typen nyreligiøse bevegelser. Selv om det spirituelle er personlig begrunnet, spiller det sosiale inn i deres praksis i tilbedelse og ritualer. Disse protesterer ikke mot samfunnet, men fungerer som en protest mot samtidige religiøse institusjoner, eller deres tap av kraft/livsgnist. Siden De åndelige allerede var en siida som kjempet samme sak, og var en sosial gruppe hvor de kollektive var viktigere enn det individuelle, vil de ikke passe inn i denne kategorien for nyreligiøse bevegelser.

Flere av trekkene til disse kategoriene ligner på det måten De åndelige fungerte på, men den verdensavvisende modellen er tilsynelatende den modellen som passer best til beskrivelsen av De åndelige. Jeg vil komme tilbake til dette i kapittel tre.

Kult og karismatiske grupper

Marc Galanters beskriver i boken *Cults, Faith Healing and Coercion* psykologien bak religiøse grupperinger som De åndelige. Galanter skriver om karismatiske grupper og ledere. Boken utforsker hvordan medlemmene føler og tenker i alle ledd av deres engasjement, og også om hvordan større sosiale og psykologiske dragninger forsterker individuell forpliktelse innen karismatiske grupperinger. Karismatiske grupper er svært sammensveiset. De tilskriver gruppelederen eller gruppens mål gudommelige krefter, og de kontrollerer strengt medlemmenes oppførsel. Galanter bruker termen kult, som er en underkategori innenfor karismatiske grupper. I Galanters teori er kult en sosial gruppe som er definert av dens uvanlige religiøse, åndelige eller filosofiske tro, eller av dens felles interesse for en bestemt personlighet, en gjenstand eller et felles mål. Galanter forsøker å forstå karismatiske grupper gjennom psykologiske prinsipper.

Ifølge Galanter er det fire ting som må stemme med grupperingen for å definere de som en karismatisk gruppe: (1) et felles trossystem, (2) At de er sosialt sammensveiset, (3) felles normer for atferd, og (4) karismatiske krefter. Karismatiske krefter tilskrives vanligvis ledere, men kan også tilskrives gruppen eller dens oppdrag. Et annet viktig trekk ved grupperingen er at de ofte gjennomgår en bevissthetsforandring.⁴⁶

Teorier om nyreligiøse bevegelser kan være nyttig i en studie av en religiøs gruppering. Ved å sammenligne disse ulike kategoriene for nyreligiøse bevegelser med De

⁴⁶ Galanter, Marc. *Cults, Faith, Healing and Coercion*. (Oxford: Oxford University press. 1989). 6-8.

åndelige og hvordan de utøver makt og kontroll over sine medlemmer, kan det fremtre en kategori som de passer spesielt godt inn i. Det finnes et stort omfang av nyreligiøsitet, og det er verdifullt å forsøke å plassere De åndelige i en kategori for nyreligiøse bevegelser for å få en forståelse av hva de var og hvordan de fungerte som gruppe.

De åndelige er en gruppering med utspring i den Læstadianske vekkellesbevegelsen. For å forstå Aslak Hætta og De åndelige blir det derfor naturlig å starte med Lars Levi Læstadius og den læstadianske vekkelse for så å gå videre til de faktiske hendelsene i Kautokeino-reinsogn.

2 Lars Levi Læstadius, den læstadianske vekkelse og De åndelige

Den religiøse vekkelseren i Kautokeino hadde sitt utspring i læstadianismen. Den svenske predikanten Lars Levi Læstadius (1800-1861) profilerte seg i pietistisk opposisjon. Han var utdannet teolog og fikk embete som sogneprest i Karesuando i Lappland. Karesuando er det nordligste prestegjeldet i Sverige og grenser både til Norge (Nord-Troms) og Finland (Enontekiö). Tre fjerdedeler av befolkningen i prestegjeldet var på den tiden samer, mens de oftest hadde finsk/kvensk som annenspråk. Etter hvert fungerte Læstadius også som omreisende predikant. Han la sterkt vekt på budskapet om omvendning, gikk kraftig til felt mot alt pietismen oppfattet som ukristelig skikk, og fordømte alle former for verdslig nytelse. På 1840-tallet stod han i spissen for den læstadianske vekkelserbevegelsen som til å bre seg over landegrensene til Finland og Norge. Samer og kvener tilsluttet seg tidlig til de norske grenene av den læstadianske bevegelsen.⁴⁷

I sine prekener gikk Læstadius til angrep på syndig livsførsel, brennevinshandel, drukkenskap og mangel på en levende tro. I pietistisk ånd skilte han ofte mellom tre kategorier mennesker: (1) De sorgløse, som lever ubekymret og tenker lite på sin evige skjebne, (2) De vakte, som opplever seg å være kalt av Gud og derfor er blitt bevisst sin status som syndere, men uten å ha noe personlig vitnesbyrd om sin gudstro, og (3) de kristne, som har bekjent sin synd og fått tilgivelse, og som derfor har en levende tro i sitt hjerte.⁴⁸

De omvendte sorgløse som ville ende i helvete, de vanekristne nådetyver som ikke ønsket å støte noen og til sist, de sanne kristne, de som våget å fordømme verdens synd og syndere. I forkynnelsen brukte Læstadius et bilderikt språk som var lett å la seg gripe av, og han brukte aktivt både samisk og finsk språk.⁴⁹ Det bibelske språket var forankret i Lutheranismen. Læstadius klarte å knytte sammen og fortolke budskapet inn i en samisk natur- og virkelighetsforståelse. Han bandt sammen kristen tro med de samiske tradisjoner og hverdags erfaringer.

⁴⁷ Minde Henry. I Finstad, Bjørn-Petter. Lars Ivar Hansen, Henry Minde, Einar Niemi. *Stat, religion, etnisitet. Rapport fra skibotn-konferansen, 27.-29. mai. 1996*. Redaktør: Hallvard Tjelmeland. Skriftserie – Nr. 4. (Tromsø: Sámi dutkamiid guovddáš/Senter for samiske studier. 1997) 165.

⁴⁸ Kristiansen, Roald. *Samisk religion og Læstadianismen*. (Bergen: Fagbokforlaget. 2005). 50.

⁴⁹ Andersen, Astrid. Evjen Bjørg. Ryymin, Teemu. *Samenes historie fra 1751 til 2010*. (Oslo: Cappelen Damm akademisk. 2021). 150.

Læstadius tok utgangspunkt i at mennesket var syndig, og at omvendelse bare kunne skje gjennom syndsbejennelse, bittøvelse og moralsk forbedring. En troende skulle ikke bare ha en levende tro, det var også viktig å leve som en troende. Det siste innbar at man skulle avstå fra brennevin, da det ble sett på som synd. De norske prestene, i motsetning til de finske, avviste Læstadianismen. Dette førte til at de omvendte etterhvert avviste de norske prestene, som ikke ble ansett for å ha en levende tro.

I 1848 var det noen av reindriftssamene som tilsluttet seg den Læstadianske tro etter et møte med Lars Levi Læstadius i Karesuando. Etter 1850 utviklet denne gruppen samer seg i en radikal retning.⁵⁰

Aslak Hætta og De åndelige

Aslak Hætta og hans siida var noen av de menneskene som sluttet seg til den læstadianske vekkelsesbevegelse. Denne delen av oppgaven vil forsøke å gi et bilde av hvordan utspringet fra vekkelsesbevegelsen startet, og hvordan grupperingen ble dannet.

1845-1850: fra de vakte til De åndelige

Mathis og Aslak Hættas yngre bror Lars forteller i sin beretning om de religiøse forhold i Kautokeino hvor sterkt brennevinet påvirket livet til kautokeinosamene på 1840-tallet. Mange kvinner forsøkte å forhindre at mennene skulle drikke seg fra gods og gull. Særlig ble det drukket mye på markedene, på kirkestedet i Kautokeino og på vinterbeitene der kvenske handelsmenn oppsøkte folket i siidaene. Fra rundt 1850 presset den sjøsamiske befolkningen i Lyngen på for å få forbud mot handel og skjenking av alkoholholdige drikker. Da reindriftssamene tidligere i en del år ikke hadde hatt noen interesse for alkoholen på markedet, hadde brennevinshandelen økt og rundt 1850 fått gode kunder i reindrifftsamene. Flere av siidaene forsøkte å gå imot brennevinssalget spesielt den siidaen Aslak Hætta var en del av.⁵¹

⁵⁰ Seland, Bjørg. Aagedal, Olaf. Vekkelsesvind. (Oslo: Det Norske Samlaget. 2008). 24.

⁵¹ Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997) 177-178.

Læstadius' lære

En bemerkelsesverdig holdningsendring blant befolkningen kan tilskrives Lars Levi Læstadius. Innholdet i Læstadius' samiske prekener gir oss en forståelse av samenes reaksjoner og holdninger til øvrigheten. I sin utgivelse «Preken på andre juledag» (holdt 1840) lot Læstadius menigheten få vite at vannet, som frelseren gir oss, ikke lenger slukket tørsten til de kristne. Det gjorde dem ikke botferdige og ga dem ingen fred, for deres hjerter var forherdet og deres sinn formørket. Derfor søkte de sin trøst i et annet slags vann, et som var brent og kom fra en kobberkran, og som de mente ville styrke hjertet og øke forstanden.

Så sluta därför upp med sådana avskyvärda gärningar och omvänd er till Gud. Överge avgudarna [...] Sluta upp med at supa, sluta upp med att slåss, sluta upp med at ljuga, sluta upp med at svära, sluta upp med att stjåla, sluta upp med att bedraga, sluta upp med at öva trolldom, sluta upp med alla avskyvärda gärningar och tal, om ni inte huvudstupa ska sjunka ner i mörkets värld, verifrån ingen stiger upp; om ni inte ska skära tänder i den svavelsjö, som brinder i evigheten och aldrig slocknar.⁵²

I 1847 var tonen blitt annerledes. Den var blitt skarpere. I regelrette beskyldninger rettet Læstadius seg gjennom den kristne mot handelsmenn og øvrighet, og i utvetydig tale lot han den kristne hamre løs på samvittigheten til de av tilhørerne som i sitt ansikts sved skaffet seg brennevin, men ellers levde et fattigslig liv som småbruker eller reineier. Når det vanlige mennesket spør kongen om hvorfor han ikke avskaffer brennevinet, svarer den kristne: «Konungen kan inte avskaffa brennvinet, när alla syndare löper efter brennvin, som ett kreatur efter urinen [...]»⁵³

Læstadius oppnådde det ingen lov og forordning hadde klart: tørrlegging av grenseområdene. Samtidig hadde folket så smått begynt å få et nytt syn på de myndigheter og embetsmenn som hadde sviktet dem i kampen mot alkoholen, og som heller hadde motarbeidet enn hjulpet dem. Vinteren 1847/1848 resulterte Læstadius' predikanter arbeid til at enkelte Kautokeinosamer erklærte seg som gjenfødt. Enkelte tok også den beslutning at de for fremtiden skulle avstå fra å skjenne eller banne, fra å stjele rein og fra å drikke brennevin. En av de første som bestemte seg for å slutte å drikke var Mathis Jacobsen Hætta, bror av Aslak Hætta. I 1848 var det flere kautokeinosamer som ble vakt. Følgen var ikke bare at de forandret livsførsel, de omvendte seg og ble født på ny.⁵⁴

⁵² Læstadius, L. L. *Saamenkieliset saarnet ja kirjoitukset - Samiske predikningar och Skrifter*. (Helsinki.1978). 28-29.

⁵³ Læstadius L. L. *Saamenkieliset saarnet ja kirjoitukset - Samiske predikningar och Skrifter*. (Helsinki 1978). 22.

⁵⁴ Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997). 177-178.

Det fremgår av Anders Bærs fortellinger at de som var flinke til å lese, slik som Mathis Jacobsen Hættas kone Ellen Skum, flittig leste høyt fra den samiske bibel og bønnebøker i teltene på siidaen. Også menneskets tanker kretset rundt spørsmålet om legemets og sjelens skjebne. På søndager leste Aslak Hætta fra en finsk salmebok. Han hadde vært vakt siden sommeren 1848. Alle tilgjengelige opplysninger tyder på at bevegelsen i Kautokeino vokste raskt i omfang i løpet av sommeren 1848 og utover høsten og vinteren. Det forekom ekstatiske fenomener i bygda, og det var tydelig også for utenforstående at det rådet stor åndelig bevegelse hos noen av samene i Kautokeino.⁵⁵

Ak, Lapperne prædike, men kunne vel ikke utlegge; ti der mangler dem Forstandens Opklarelse og Udvikling, uden hvilken den grublende Tro saa let forvikler sig i Mysterier og den oprindelige Iver gaar over til farlig Fanatisme.⁵⁶

Da Læstadius forlot Karesuando for å bli sogneprest i Pajala i 1849, mistet de omvendte reindriftsamene i Kautokeino kontakten med vekkelsesbevegelsen. Sogneprest Hvoslef gir inntrykk av at bevegelsen i årene etter 1849 var preget av en stadig økende intensitet og heftighet. Ifølge Hvoslef var det først vinteren 1849/1850 at klare tegn på villfarelser ble synlig. Enkelte av samene erklærte seg da som hellige og rettferdige. De var åndelige, født på ny, og hadde Den hellige ånd i sitt hjerte. Det stod frem forkynnere blant dem, predikanter som forkynte for de uomvendte.

Rundt 1850 endret bevegelsen seg til en mer radikal form. Bot, omvendelse og gjenfødelse lå fast som viktige elementer. Det som særlig skilte dem fra Læstadius' lære var troen på gjerningshellighet. De åndelige utviklet en lære der de hevdet at det var gjennom gjerningene at troen ble levende, og at de gjennom gjerningene fikk Guds salighet. I De åndeliges lære var helliggjøring noe den enkelte kunne oppnå gjennom sine gjerninger (livsførsel, bønn og syndsbejennelse), og ikke en nåde man kunne motta gjennom å lese den hellige skrift.⁵⁷

Opptakt til vredens dag 1851

I 1851 var det mange uroligheter. I Kautokeino hadde kirkefreden blitt forstyrret og både presten og handelsmannen var blitt truet. I Skjervøy hadde det vært opptøyer i forbindelse med konfirmasjonshelgen i starten av juli. Der hadde De åndelige først forsøkt å forhindre at

⁵⁵ Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997). 213-214.

⁵⁶ Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997). 214.

⁵⁷ Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997). 305.

folk skulle gå i gudstjeneste, for deretter å forstyrre gudstjenesten, spotte presten og mane til omvendelse. Mathias Jacobsen Hætta uttalte at han innen tre dager ville drepe enhver som ikke omvendte seg til deres tro. Presten på Skjervøy, Andreas Qvale, anmeldte opptøyene – og en gruppe samer ble tiltalt for å forstyrre kirkefreden.⁵⁸ Gruppen som stod for urolighetene talte til deponenten Peer Andersen, Skjervøy kirkes medhjelper, at hensikten var å påvirke presten til omvendelse. Presten selv erfarte «hvordan de vare grevbne av religiøs Begeistring» og ropene etter «Jesus Christus». Et annet vitne kunne fortelle at en del av De åndelige «begredede sig i Kirken og at de utstødte Raab og Hyl; derved formoder han ville de virke paa Menigheten til Omvendelse» han tilla at:

Dette Udtryk af deres Følelse eller Begeistring efter Finnernes eget Udsagn var aldeles vilkårligt eller de havde ikke i deres magt at afholde sig fra Raaben og deslige legemlige Rystelser, thi de vare dertil bestemte af Forførelsen. De kalte seg derfor Forløserens Disciple.⁵⁹

De åndeliges oppførsel i Skjervøy kirke hadde vært et forsøk på å omvende Sognepresten, De trodde han ville bli smittet og omvende seg når han fikk se deres begeistring og levende tro. Mange av de andre som var tilstede i kirken, hadde også oppfattet deres oppførsel i dette lys. De så det hele som en åndelig henrykkelse som ikke kunne undertrykkes eller kontrolleres. De betraktet det ikke som en forhånelse av prest eller kirke. De som stod for urolighetene forsøkte å føre mennesket på omvendelsens vei, de mennesker som ikke ville etterkomme deres oppfordring ville bli fordømte og forbannelse over dem ville forekomme.⁶⁰

Protokollene fra avhørene viser hva De åndelige på den tiden i religiøs henseende var opptatt av. Sommeren 1851 anså De åndelige samer seg som «Guds sjælesørger[e]» og de sa om seg selv «Jeg er fattig og rettfærdig.» Enkelte av dem hevdet at de var høyere enn Guds sønn, og Mathias Hætta hadde den sommeren sagt til en kvinne fra Kjækan at han stod over Gud selv. Han hadde fortalt henne at han eide nøkkel til både himmelen og helvetet, og at han derfor kunne dømme og fordømme menneskene her på jorden.⁶¹

Under forhørene i Kjækan den 18. og 19. november fortalte Mathis Hætta at han for fire år siden hadde drept den gamle mannen Mathis Jacobsen, og at han nå het Jesus Kristus. Han hadde ikke tenkt å drepe sognepresten i Skjervøy, dette ville være synd, men hans

⁵⁸Mikkelsen, Magnar. Pålsrud, Kari. *Kautokeinodokumentene*. (Veidnesklubben: Albatross forlag. 1997). 18-20.

⁵⁹Mikkelsen, Magnar. Pålsrud, Kari. *Kautokeinodokumentene* (Veidnesklubben: Albatross forlag. 1997). 20.

⁶⁰Mikkelsen, Magnar. Pålsrud, Kari. *Kautokeinodokumentene*. (Veidnesklubben: Albatross forlag. 1997). 20.

⁶¹HUMS72. 8/8/1851, 9/8/1851.

hensikt var å drepe den gamle Adam i sognepresten som i andre mennesker. Den eneste loven han godtok var Moseloven.⁶² Aslak Hætta uttalte under forhørene at hans navn var Guds sønn. Han skilte skarpt mellom den menneskelige og den guddommelige lov. Den guddommelige lov kunne ikke tjene den menneskelige. Ånden og Skriften krevde ikke at mennesket skulle rette seg etter de borgerlige lover, for heller ikke Kristus fulgte disse lovene da han ble fristet av djevelen. Ifølge Aslak bodde djevelen i alle som ikke hadde omvendt seg, derfor var den menneskelige lov djevelens arbeid. Gud hadde ikke innsatt straff for dem som brøt den menneskelige lov, han hadde sine egne lover. Hor, tyveri og drap var straffbare fordi de stred mot Guds lov. Også forstyrrelse av kirkefreden ville ha vært en straffbar handling dersom gudstjenesten hadde vært ledet av en åndelig prest og kirken var åndelig. Han hadde ikke forstyrret noen gudstjeneste, fordi det ikke var snakk om en gudstjeneste i rette forstand. Aslak tilføyet at sogneprest Qvale forkynte en falsk lære som førte menneskene rett ut i fordervelsen.⁶³

Ole Somby stilte seg bak de samme ideene som de andre under forhørene i Kjækan. Han understrekte på det sterkeste at sjelens trang til å forkynne og omvende ikke måtte undertrykkes. Det var rett og slett ikke mulig å undertrykke den. Det var en denne trangen som bestemte hans oppførsel under markedet i Kjækan. Også under forhøret var han urolig og bråkete. Embedsmennene i Finnmark uroet seg over bevegelsen, som de mente provoserte kirkelig og verdslig orden.

Aslak Hætta og Rasmus Rasmussen Spein: erklæring av de tiltalte i Skjervøy-saken

Aslak forente i seg både kongelig og åndelig lederskap. Åndelige saker måtte overalt og til enhver tid høre inn under åndelige autoriteter. Lederne for bevegelsen så det derfor som en stygg sak at sogneprest Qvale hadde anmeldt De åndelige som i Skjervøy kirke hadde vitnet om sin tro til de verdslige myndigheter, og at De åndelige hadde blitt tatt inn i avhør hos sorenskriveren. I november 1851 ble de tiltalte etter opprøret i kirken en Skjervøy forhørt. I alt ble seks reindriftsamer fra Kautokeino tatt inn til avhør og satt i varetekt, blant dem Rasmus Rasmussen Spein, Mathis Jacobsen Hætta, Aslak Hætta og Ole Somby.⁶⁴

⁶² HUMS72. 19/11/1851.

⁶³ HUMS72. 18/11/1851.

⁶⁴ *Norsk retstidene*. Syttende årgang. No.23. (1852). 360.

August 1851 etter at Aslak Hætta og Rasmus Spein den 4. august fikk vite at de var stevnet for retten på Skjervøy den 8. august der de skulle forhøres, skrev de et brev til «Alle verdens fogder». Den kvenskspråklige originalen ble først kjent for sorenskriveren i Senja og Tromsø den 20. november samme år. Sorenskriveren sendte brevet til amtmann Harris, og skrev at han hadde fått vite «at samme var forfattet af en af de arresterede Fjeldfinner og bestemt til at fremlegges under den til Afholdelse paa Skjervø den 8de August d.a. berammede Forhørs-session». ⁶⁵

Brevet starter slik:

«Minä Aslak Jakobsen Hetta ja Rasmus Rasmusen Spein met kiirjalamme sen vasdauxen ditet det Mailman Faudit. Miksi det laheta stemminkin meilet Oskon Asiän uskomit, Nin guin se olis deidan Asijane, ennen guin Bisba on meiden dulkinut. Jos see sittet löijdä värin meidan. Oskame min attakkan see sittet meiden ja andakkaon deiden gottene nin goin vanhasa testamentisa degi Kaiphas joka andai Bilatuskele sen konstin että hyvä on että yksi Ihmisen guola että ei kaiki Ihmiset guole, [...]»⁶⁶

(«Jeg Aslak Jakobsen Hetta og Rasmus Rasmusen Spein, vi skrive dette Svar til Eder i Alle Verdens Fogder. Hvorfor Satte i Stevning til os for Vor tro, ligesom det skulle være Eders sag, førend Biskopen har overhørt os. Dersom han da finder at vores Tro er gal, saa kan han tage os og give til eder, ligesom Kaiphas gjorde i det gamle Testamente, som gav Pilatus denne Konst, at det er godt, at et Menneske dør, at ikke alle Mennesker skulle dø, [...]»)⁶⁷

De bibelske referansene sammenlignes her med hvordan prostene og de skriftlærde i Norge lyttet til dem som hatet De åndelige, slik at de allerede hadde felt feil dom og lett kunne komme til å felle flere uriktige dommer i fremtiden.⁶⁸ Rasmus Spein sa at han ikke respekterte menneskelige lover, men bare rettet seg etter Kristi lov. Han påstod også å være høyere enn Gud. Han fryktet ingen straff selv om han visste at han ifølge loven kunne dømmes til tukthusstraff fordi han hadde gått opp på prekestolen. Han trodde imidlertid ikke han kom til å måtte sone straffen, siden det ikke sto i menneskers makt å fullbyrde den. Forøvrig kunne Rasmus fortelle retten at de troende hadde rett til å drepe andre for å utbre sin tro. Den hellige ånd hadde gitt dem evnen til å gjennomskue og dømme i åndelige saker. Sitatet vitner også om at kristendommen fortsatt var ganske ny hos De åndelige. «ligesom Kaiphas gjorde i det gamle Testamente» er ikke riktig. Den fremste kilden til Kaifas er det nye testamente. Her sikter de mest sannsynlig til evangeliet etter Matteus og rettsaken mot Jesus. Kaifas og de

⁶⁵ ASOS. brev Aslak Hætta og Rasmus Spein; FAJ, S/T Sorenskriver til Harris 27/11/1851; ASEP. 19/2/1852

⁶⁶ ASOS. brev Aslak Hætta og Rasmus Spein; FAJ, S/T Sorenskriver til Harris 27/11/1851

⁶⁷ ASOS. brev Aslak Hætta og Rasmus Spein; FAJ, S/T Sorenskriver til Harris 19/2/1852. ASEP. 19/2/1852

⁶⁸ ASOS. brev Aslak Hætta og Rasmus Spein; FAJ, S/T Sorenskriver til Harris 27/11/1851

andre prestene er på jakt etter falske bevis for å ta Jesus, men klarte ikke å finne noe. Jesus forble taus under rettergangen fram til Kaifas krever at Jesus innrømmer at han er Messias. Jesus svarer: «Fra nå av skal dere få se Menneskesønnen sitte ved Kraftens høyre hånd og komme på himmelens skyer.» Kaifas og de andre anklaget ham for blasfemi og beordret ham banket opp.⁶⁹

Brevet fortsetter med utleggelse av hvordan Jesus ble korsfestet og dømt av 'falsktroende' skriftlærde og falske vitner:

Og vi maa lide Møye for vor Tro, endogsaa Døden, ligesom vor frelser og alle hellige mennesker, hvis Blod er mest udgydt for for Verdens Vantroendes Skyld, og for de Falsktroende Skriftkloge og for de falske Vidner, som lyver med gamle Adams Had, denne og hin løgn og sverger urigtigen blot for Hads skyld. Saaledes spille Proster og skriftlærde for at dræbe de Kristne og de som ere ret Troende blevne retfærdiggjorte og have nettopp ved Møye og Arbeide faaet den Helligaand i deres Forstand til at forstaa Skriftens Hemmeligheter, og de tok efter den Helligaands hjærdelige Lære aandelige Ting, som ikke ubotfærdige Mennesker uden den Helligaand kunne forstaa aandelige saker; thi de dømmes aandeligen.⁷⁰

I stedet for at myndighetene verdsatte De åndeliges innsats og framholdt dem som eksempel for andre, måtte de oppleve at de, i likhet med Jesus og de første kristne, ble forfulgt og anklaget for sin tro av fariseere og falske skriftlærde. Aslaks hensikt med brevet var å gjøre myndighetene klar over hvor urettferdig nettopp dette var.

Av brevet kan man slutte at han mente det fantes mange nytestamentlige fariseere og skriftlærde blant den norske øvrigheten, til og med i presteskapet. Både Qvale og Stockfleth, som hadde sørget for at de fikk bøker å lære av, hadde vist seg å være falske kristne.⁷¹ Utfallet av rettsaken å ha vært en stor skuffelse for Aslak Hætta. Det bekreftet at de troende måtte kjempe for troen og rettferdigheten. Var imidlertid hensikten hellig, ville midlene være helliget. Det som myndighetene ville lære samene – leseferdighet, kristendomskunnskap, kristelig vandel og avhold fra overdreven alkoholmisbruk – hadde altså samene oppnådd på egenhånd. De hadde til og med lyktes bedre, og var kanskje kommet lengre enn myndighetene hadde hatt som mål. Med den kunnskap og innsikt de hadde samlet fra de oversatte bøkene, og ved Den hellige ånd var de ikke lenger umyndige, men i stand til selv å vurdere og gjøre seg opp en mening om rett og galt, og til og med til å dømme. Da de høsten 1851 takket Stockfleth for oversettelsen av Det nye testamentet, var det først og fremst dette aspekt de la vekt på.

⁶⁹ Matt. 26. *Bibelen* 2011.

⁷⁰ ASOS. brev Aslak Hætta og Rasmus Spein; FAJ, S/T Sorenskriver til Harris 27/11/1851; ASEP. 19/2/1852.

⁷¹ Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997) 302.

Tro og rettferdighet

Samene hadde aldri vært noe krigersk folk. De hadde ingen krigstradisjon og kjente ingen krigshistorier. Bibelske krigsfortellinger ble deres krigshistorier. Det er ukjent hvor ofte disse historier ble fortalt eller lest opp i siidaene. Men det er klart at samtalene ofte dreide seg om den striden som kom til å føres. I denne striden ville alle som satte seg til motverge, bli drept og husene deres brent. Samene fant støtte for dette syn i Makkabeerbøkene og Judiths bok, i fortellingene om Samson og i Det nye testamentet. Ifølge Aslak skulle også Luther ha forkynt en slik lære. Aslak fortalte de andre at Moses en gang ble sterkt plaget av samvittighetsnag fordi han hadde drept noen vantro. Han vendte seg til Gud og klaget sin nød, og Gud hadde ikke bare trøstet ham, men hadde også sagt at han hadde handlet riktig og etter hans vilje.⁷² Historiene om Luther og Moses ble nedtegnet av Hvoslef, som hevdet han hadde hørt dem fortalt av flere av arrestantene. Aslak Hætta uttrykker i brevet hvordan alle mennesker burde granske skriften (Bibelen), slik at det ikke skulle bli noen misforståelser:

Og nu baade vise og gale – Skriftkloge siger jeg, begund nu at granske Skriften, at I ikke skulle gaa i Vildafrelse ved falske Vidnere og ved uforstaaelige Løgner, som de Ugudelige lyve blot for deres Hads Skyld.⁷³

Det fremgår også av senere fortellinger at Aslak gjerne sammenlignet seg selv med Moses, som Aslak sa, hadde drept en mann. I 1853 da Aslak Hætta ble forhørt om dette, hevdet han at han ikke kunne huske å ha sagt at Luther lærte at det var rett å drepe ugudelige folk.⁷⁴

Brevet avsluttes med ordene:

Til slutningen siger jeg Eder, at vi kommer ikke did, hvor de har kaldt os; men vi ville gaa op til Kautokeino dersom Herren vil. Og vi ville; at Biskopen skal komme og overhøre os, dersom I endnu tro, at vi ere paa gal Vei, og endnu siger jeg, at dersom I ikke ere fornøiede med dette, saa kunne I komme å hente os, hvor I ville. Prøve fremdeles Herrens Aander, saa meget som I ville saa længe Herren lader see hans Retfærdighed, og da maa I troe, at Herren er vred på Eder, omendskjøndt I ere Herrer på Jorden. Maaske det er den sidste Tid, ja er! ja og er! Ja og er! Amen Amen.⁷⁵

På direkte spørsmål fortalte Aslak Hætta at han hadde ført brevet i pennen selv, i samarbeid med Rasmus Rasmussen Spein. Også senere hevdet Aslak at han var skrivekyndig. Hvor han

⁷² Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997) 303.

⁷³ ASOS. brev Aslak Hætta og Rasmus Spein; FAJ, S/T Sorenskriver til Harris 27/11/1851; ASEP. 19/2/1852.

⁷⁴ Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997) 303.

⁷⁵ ASOS. brev Aslak Hætta og Rasmus Spein; FAJ, S/T Sorenskriver til Harris 27/11/1851; ASEP. 19/2/1852.

hadde lært dette, og av hvem, er ikke godt å si. På denne tiden ble det nemlig ikke undervist i skriving i skolen i Kautokeino.

Brevet viser altså De åndelige i tiden før opprøret kom til å ordne verden omkring seg som en hierarkisk struktur. Denne strukturen var basert på verdier og normer som førte frem til adferdsmønstre som i sin tur både befestet den og styrket den.⁷⁶

Dommen i Skjervøy-saken. Et valg mellom flukt og kamp?

Etter hendelsene i Skjervøy høsten 1851 befant Aslak Hættas siida seg i en vanskelig situasjon. Først og fremst måtte de forholde seg til trusselen om arrestasjon av Ellen Skum. Dersom de ikke flyttet over til Sverige, ventet etter all sannsynlighet en konfrontasjon med myndighetene som ville pågripe Skum. Et forvarsel om dette fikk de da skysskaffer Johannes Mathisen, ifølge Hvoslef om lag fjorten dager før opprøret, kom til siidaen med beskjed fra lennsmann Bucht om at Ellen skulle følge med Mathisen tilbake til Kautokeino. Ellen Skum hevdet imidlertid at hun var uskyldig, og nektet å bli med. Da Johannes Mathisen minte henne på at hun ville bli arrestert uansett, fikk han høre fra siidaen at noe slikt aldri ville skje, om det så kom ti tusen mann for å hente henne. Aslak Rist lot ham få vite at det ville bli krig dersom de kom for å hente Ellen. Ved samme anledning fortalte Aslak Hætta at Hvoslef ba ham komme til Kautokeino fordi han ville snakke med ham. Dette nektet Hætta, han mente presten ikke ville forstå han dersom han begynte å tale om Guds hemmeligheter.⁷⁷

Siidaen ble også mint på at de ikke hadde betalt omkostningene etter rettsaken. Hvoslef skrev at det var denne delen av dommen som gikk mest inn på samene. Åtte av personene som deltok i urolighetene i Kirken skyldte 500 spesidaler for Skjervøy-saken. Dette betydde, slik Hvoslef innså, at de åtte kom til å miste all sin rein. Troens pris måtte betales, og den var høy. Ettersom Aslak Hætta, Ole og Mons Somby allerede var arrestert, fryktet de at dersom Ellen Skum ble arrestert, ville dette bare være begynnelsen, og at de selv ville stå for tur neste gang.⁷⁸

Det syntes å ha hersket en usikkerhet blant De åndelige om hvor grensen gikk mellom det lovlige og det straffbare. Anne Henriksdatter Sara fortalte at hun hadde sluttet seg til Aslak Hætta fordi hun følte seg grepet av forkynnelsen hans og ikke kunne se noe galt i den. Siden mange av De åndelige ikke ble idømt straff under rettsaken i februar 1852, mente hun

⁷⁶ Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997) 286.

⁷⁷ Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997) 304.

⁷⁸ Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997) 304.

at trosoppfatningen deres ikke kunne være gale. Dommer Lie hadde forsøkt å forklare at folk ikke var blitt dømt for deres tro, men på grunn av deres forstyrrende oppførsel i Kirken og fornærmelse av presten Stockfleth.⁷⁹ Dersom det ikke var noe galt med troen, Hvorfor var det tillatt å vitne utenfor kirkens vegger, men ikke innenfor? Troen på guds rettferdige lov kunne umulig være gal. Likevel straffet øvrigheten tilhengerne av troen, og den straffet hardt, slik Aslak hadde fått erfare.

For å unngå å bli straffet måtte de velge mellom to strategier: flukt eller kamp for det som var rettferdig. Presten Hvoslef hadde som vane å dukke opp på De åndeliges samlinger, hvor han lot seg skjelle huden full. Hvoslef trodde samene ville flykte over til Sverige, men Aslak Hætta tenderte heller mot kamp enn flukt. Striden mot de ubotferdige hadde vært et tilbakevendende tema for samtale fra det øyeblikk De åndelige hadde slått seg sammen. Denne strid, å forkynne til bot og omvendelse, var en oppgave som var lagt på enhver troende kristens skuldre, og som han pliktet å utføre. Ved siden av Bibelen var det Læstadius som var Aslaks forbilde.⁸⁰

1852: De åndelige og deres oppfatninger

Den 19. februar 1852 begynte rettsaken mot de sju som ble tatt til fange etter forstyrrelsene i kirken i Skjervøy. Tiltalen lød på forhånelse av statens offentlige religion, på forhånelse og å ha skjelt ut en embetsmann under hans embetsutøvelse, trusler om vold og forstyrrelse av den offentlige orden i sin alminnelighet. Fire av de tiltalte, Rasmus R. Spein, Mathis og Aslak Hætta og Ole Somby ble også til talt for å ha forhindret presten i Skjervøy i å holde gudstjeneste. Rasmus ble også tiltalt for å ha uttalt fra prekestolen i Kautokeino, at de ikke skulle godta presten. De åndelige ble funnet skyldige for å ha spottet Guds ord og sakramenter og statens offentlige religion. Det gudsbespottelige gikk ut på at de hadde kalt seg selv Kristus, Gud og liknende.⁸¹

⁷⁹ Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997) 305.

⁸⁰ Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997) 306.

⁸¹ Mikkelsen, Magnar. Pålsrud, Kari. *Kautokeinodokumentene*. (Veidnesklubben: Albatross forlag. 1997). 19-20.

Hellige og rettferdige

De åndelige oppfattet seg selv som syndfrie, rettferdige og hellige – og at deres ånd var høyere enn Gud. Som hellige og rettferdige var deres plikt å dømme alle som ikke var blitt omvendt. Det onde skulle utryddes gjennom å utrydde de onde, og da ikke bare i åndelig forstand. De onde var alle som ikke hadde en levende tro, for djevelen hadde tilhold i alle som ikke var omvendt. Prester, handelsmenn, og lensmenn pekte seg spesielt ut, men også vanlige folk. Statskirken og norsk forvaltning var «Djævelens værk».

«Han (Aslak Hætta) paastaaer at «Aanden» og Skriften ikke tilholde Menneskene at rette sig efter de borgerlige Love, og at Christus ikke rettede sig efter dem, da han blev fristet af Djævelen, thi siger han, Djævelen bor i ethvert menneske som ikke har omvendt sig og følgelig er den Menneskelige Lov Djævelens Værk.»⁸²

Flere av De åndelige så for seg en storstilt omvendelse, etter forbilde av det de hadde lest i *En Christens Vandel*⁸³ Ole Somby, som eide boken, ville dra verden rundt for å piske de gjenstridige, straffe dem og drepe dem. De som ville vise ydmykhet og slutte seg til De åndelige skulle ikke piskes, med de halsstarrige måtte drepes. Aslak Hætta mente imidlertid at det var fåfengt tale. Han skjønnte at han ikke var i stand til å utrette slike gjerninger.⁸⁴

Tre av De åndeliges ledende menn snakket altså om striden som en kamp i ordets egentlige forstand, der noen muligens kunne bli drept. Også De åndelige kvinnene ville ta kampen opp å krige. De så striden i sammenheng med det faktum at verdens ende var nært forestående, slik Aslak Hætta hadde fortalt dem. De ville krige for å vinne saligheten og redde andre fra undergangen. For dem betydde krigen det å omvende andre. Den var en gjerning i nestekjærlighet som gikk ut på å drepe den gamle Adam ved å piske med bjørkeris den som skulle omvendes. Tanken på et legemlig drap var mest sannsynlig ikke tilstede hos noen av dem. Forhørene etter opprøret viser gang på gang at De åndelige i siidaen hadde stor tillit til Aslak. Kirsten Spein, som kalte seg Aslak Hættas tjenerinne, fortalte at dersom Aslak hadde bedt henne om det, hadde hun stukket ned både lennsmann Bucht og handelsmann Ruth. For henne var Aslaks vilje Guds vilje.⁸⁵

⁸² Mikkelsen, Magnar. Pålsrud, Kari. *Kautokeinodokumentene*. (Veidnesklubben: Albatross forlag. 1997). 42.

⁸³ Den anførte tittelen kan tyde på at Ole Somby hadde en finsk utgave av John Bunyans «The Pilgrim's Progress».

⁸⁴ ASEP. Peder Kautokeino, Ellen Skum, Aslak Hætta og Marit Jonsdatter Sara. 30/4/1853; ASEP, Aslak Hætta 28/4/1853.

⁸⁵ Zordrager, Nellejet. *De Rettfærdiges strid*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997) 308-309.

Hierarki, lederskap og rang

Høsten 1852 var det snakk om en klar rangordning blant De åndelige. Læstadius gjorde den umake å forsøke å forstå hvordan de hadde utviklet sine vrangforestillinger om den kristne tro. Læstadius var den eneste geistlige som kunne fortelle noe om samenes oppfatning like før opprøret. I mars 1852 kom han på visitas besøk i Karesuando. Sannsynligvis hadde han da allerede blitt informert i brevets form av biskop Juell om situasjonen i Kautokeino. I Karesuando møtte Læstadius en del av De åndelige Kautokeino-samene. Han nevner ikke hvem de var, men skriver at de bare var fjerne bekjente av lederne for bevegelsen. Ifølge Læstadius var alle preget «Og da jeg endelig fikk anledning til aa tale med nogen av dem, som kom til Karesuando ifjor vinter, fant jeg dem aa være saa forvirrede og galne, at jeg kunde ikke tale et fornuftigt ord med dem.»⁸⁶

Han skriver at de ikke anså han for å være renlæring. Han kom frem til at en del av ideene deres måtte stamme fra en finsk oversettelse av Luthers postill som var mye lest i områdene rundt Trone elv. Han var overbevist om at de måtte ha misforstått Luthers ord «Jeg er kristus», slik at de innbilte seg at de var noe mer enn bare vanlige mennesker. Dette var årsaken til deres selvforgudelse. Læstadius mente det åndelige hovmod ikke var deres egen skyld – ifølge apostelens ord «uten lov var synden død, men da budet kom, blev synden levende og vakte all begiærlighet i meg,» slik kunne Luthers ord «Jeg er kristus» lettelig gi de uforstandige Kautokeino-samer anledning til selvforgudelse, noe Læstadius kunne finne hos de få han snakket med i 1852 i Karesuando, endog disse ikke tilhørte hovedmennene i bevegelsen. Det var årsaken til deres fikse idé om at de var Kristus.⁸⁷ «Om deres egne Personer [4] Have Hovedmændene forskyndt at de vare lige med Gud og med Christus, at de var Himlens Vogtere, at de vare uden synd m.v.»⁸⁸

Den nådens orden som de fulgte bestod ifølge Læstadius av 10 grader. Fra det øyeblikket mennesket ble vakt, gjennomgikk det altså forskjellige stadier. I de senere stadier – etter død og gjenfødelse – klatret de stadig høyere. Det var likevel ikke alle forunt å dø og bli født på ny. Gjenfødselen skjedde heller ikke til samme tid for alle. Dermed kunne det i prinsippet oppstå en rangordning blant de gjenfødte. Enkelte hadde jo kommet lengere og var steget høyere enn de andre. I løpet av 1852 innførte De åndelige samene virkelige en slags rangordning seg imellom. Denne var imidlertid ikke så mye følge av at de startet på nådens

⁸⁶ Læstadius. L. L. «Nogen ord til selvforsvar». (Hammerfest: A. Brune. 1927). 71.

⁸⁷ Læstadius. L. L. «Nogen ord til selvforsvar». (Hammerfest: A. Brune. 1927). 70.

⁸⁸ Mikkelsen, Magnar. Pålsrud, Kari. *Kautokeinodokumentene*. (Veidnesklubben: Albatross forlag. 1997). 239.

vei til ulik tid. Rangordningen hang sammen med at de forskjellige personene rådet over ulike kapasiteter. Aslak Hætta var en god historieforteller, og kunne ifølge Clemet Gundersen (en av De åndelige) bestemt karakteriseres som en veltalende mann. Dette er den beste forklaringen på hvorfor han kom til å fungere som leder, hvordan han kunne virke så forførende på folk å vekke slik tillit. I en situasjon som var preget av engstelse og usikkerhet omkring trosspørsmål, næringsgrunnlag og øvrighetens rolle, ga Aslak alle som var usikre en følelse av trygghet med sin tro og sine fortellinger. Hans atferd ble likevel mislikt av de mer moderate læstadianerne i Kautokeino. Kildene viser at Aslak Hætta ikke rådførte seg med noen om kokret slagplan. Kvinnene fikk høre at 'Åndens hemmeligheter' ikke kunne åpenbares for kvinner. Aslak Hætta fortalte heller ikke 'alle Åndens hemmeligheter' til Ole Somby i frykt for at han skulle fortelle det videre. Mens mange stolte fullt og helt på Aslak Hætta, kan det virke som om han selv sto på fortrolig fot med svært få.⁸⁹

Høsten 1852 var det snakk om en klar rangordning blant lederne. Aslak Rist hadde lavere verdighet enn Ellen Skum og Ole Somby. Over Ole stod Aslak Hætta, og over Aslak presten Læstadius, sa Aslak Rist. Ellen Skum plasserte Ole over Mons, men under Aslak Hætta. Mons hevdet at han i åndelige saker stod likt med Aslak Hætta og over Aslak Rist. På spørsmål om det fantes noen som stod over Aslak Hætta i deres trossamfunn, svarte Mons med å spørre om det var mulig at noen kunne være rettferdigere enn rettferdigheten selv. Han sa han var salvet av Den Hellig Ånd til profet og prest, mens Aslak var prest og konge.⁹⁰

Hovedmændene have havt et Rangforhold mellem sig og ifølge dette har No 1 Aslak Jackobsen Hætta været den første da han har været den Fornemste baade i geistlig og verdslig Retning eftersom han baade var Yppersteprest og Konge. Efter ham kommer N 4 Mons Aslaksen Somby og hans ihjelslagne Broder Ole Aslaksen Somby og endelig den siste af disse N. 3 Aslak Pedersen Rist.⁹¹

Aslak Hætta mente at han og Mons var Herrens apostler. Aslak Rist var derimot ikke apostel, men inntok Arons Plass, noe som betydde at han var prest, som Rist erkjente at var sant. Aslak Hætta bekreftet at Mons i åndelig henseende sto like høyt som ham, men at Mons i verdslig kongeverdighet var ham underlegen. Det fantes imidlertid ingen her på jord som stod over Aslak Hætta. Han stod fremst av alle, og førte sitt folk. Dette betydde, ifølge han selv, at han ikke trengte å gjøre alt på egenhånd, men at han kunne overlate enkelte saker til

⁸⁹ Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997) 303.

⁹⁰ Mikkelsen, Magnar. Pålsrud, Kari. *Kautokeinodokumentene*. (Veidnesklubben: Albatross forlag. 1997). 233.

⁹¹ Mikkelsen, Magnar. Pålsrud, Kari. *Kautokeinodokumentene*. (Veidnesklubben: Albatross forlag. 1997). 233.

dem som stod under han. En av reglene var at de som stod lavere, måtte følge eksempelet til dem som stod høyere.⁹²

Lars Levi Læstadius – «Nogen ord til selvforsvar»

I forskningslitteraturen har Kautokeino-opprøret blitt drøftet med fokus på de bakenforliggende politiske og religiøse årsakene. Lederne av opprøret kjente godt til Læstadius kristendomsform. Det faktum at det i ettertiden har blitt lagt stor vekt på opprørernes tilknytning til læstadianismen, kan forstås ut fra at det for sogneprest Hvoslef handlet om å synliggjøre et fiendebilde, hvor han knyttet opprøret til den læstadianske vekkelsen og – om enn indirekte – omtalte opprørerne som samer. Denne forklaringen har blitt hovedfortellingen om Kautokeino-opprøret fra norsk side, og ble i lang tid stående som en stigmatiserende narrativ om læstadianismen og samene. Hvoslef representerte en øyenvitnefortelling som mange festet sin lit til.

Læstadius' egne uttalelser om forbindelsen med opprørerne viser et annet bilde. Han følte seg tvunget til å skrive noen ord til selvforsvar, slik at ikke folk ved hans taushet skulle bli styrket i den tro at «den som tier samtykker».⁹³ Hendelsene i Kautokeino ga Læstadius stor hjerteskjærende sorg. Læstadius hevdet at han ikke kjente til de som var del av opprøret. Videre hevdet han at de «fornuftige vakte» læstadianere i Kautokeino heller ikke kjente dem. Han møtte noen av De åndelige i Karesuando året da opprøret skjedde.⁹⁴

Hvordan ble De åndelige villedet?

Læstadius mente at man måtte ta i betraktning kautokeino-samenes kristendomskunnskaper. De savnet all form for denne kunnskapen. Han mente at opprørernes manglende kristendomsforståelse var en grunn til opprøret, for dersom de hadde forstått katekismen og hva den lærer, hadde det aldri blitt noen opprør i Kautokeino. Læstadius pekte på at de fra barndommen av var blitt undervist i katekismen på norsk, et språk de ikke forstod. «Jeg har ikke havt annledning til aa undersøke deres kristendomskunnskap, men jeg er overtudet om at saa maa forholdet være, naar disse finner fra barndommen av er underviste på norsk, et sprog de ikke forstaar.»⁹⁵

⁹² Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997) 284.

⁹³ Læstadius. L. L. «Nogen ord til selvforsvar». (Hammerfest: A. Brune. 1927). 69.

⁹⁴ Læstadius. L. L. «Nogen ord til selvforsvar». (Hammerfest: A. Brune. 1927). 70.

⁹⁵ Læstadius. L. L. «Nogen ord til selvforsvar». (Hammerfest: A. Brune. 1927). 72.

Da pastor Stockfleths finske bøker endelig nådde Kautokeino, var allikevel de prester som i noen måneder oppholdt seg der ukyndige i språket, og kunne ikke komme overens med de vakte, da de fordret at også presten burde forbedre sin livsførsel og ikke holde selskap med kroverter, en fordring som Læstadius ikke anså som urimelig. Prestene som oppholdt seg i Kautokeino skulle være herre i menigheten og møte samene overlegent og hardhendt. Og alt dette før selve opprøret. Folk mistet slik tiltroen til kirken. Om Stockfleth skriver Læstadius: «Men han lot ingen faa vite om sitt komme, men kom til Kautokeino som en tyv på natten»⁹⁶

En annen forklaring ligger i de kulturelle trekkene ved det samiske samfunnet. Den samiske fortellertradisjon gjorde at det ifølge Læstadius var lett å skremme samene. De sagn og fortellinger de hadde fått overlevert fra sine forfedre om fiender som har forfulgt dem, i kombinasjon med hendelser under gudstjenester i deres egen tid, lett kunne føre til sinnsforvirring hos folk som av naturen har en livlig fantasi og et sinnelag som er lett å opphisse.

Dette er en følge av de vidunderlige sagn som de har faatt i arv fra sine forfedre, om fiender som har forfulgt dem, t. eks. kareler og birkarler, om hvem det fortelles at nogen av dem skal ha innbrent en hel menighet i en kirke i den katolske tid.⁹⁷

Øvrigheten i Kautokeino får også mye av skylden for villfarelsen. Lennsmann Bucht skal ha håndhevd loven med knyttnever, straks etter hans ankomst, og dermed ble samene, hvis sinn ikke allerede ved den foregående fremferd var forvirret, oppegget til hevsn. Og hatet har uten tvil ligget til grunn for sinnsforvirringen, om enn hatet viste seg som en hellig plikt til å utrydde kjettere, og slike mennesker som var falne fra den rene lære, «som de mente sig aa være klare til å utbre med ild og sværd. Just deri bestaar djevelens list, at hatet i menneskets bevissthet kan aapenbare sig som en hellig plikt.»⁹⁸ De lærde utøvde sin hevsn i skinn av lov og rett, mens de ulærde utøver sin hevsn med kniver og klubber. Læstadius anser dette hatet ovenfor øvrigheten som en av hovedgrunnene til mordene og opprøret.

De resterende kautokeinosamene skilte seg fra det Læstadius kalte «den fanatiske sekt», så fort de skjønte at de var kommet på avveie. Da oppstod det også en ordstrid mellom den øvrige befolkningen i Kautokeio og De åndelige. Læstadius mente at det oppstod et hat

⁹⁶ Læstadius. L. L. «Nogen ord til selvforsvar». (Hammerfest: A. Brune. 1927). 71-72.

⁹⁷ Læstadius. L. L. «Nogen ord til selvforsvar». (Hammerfest: A. Brune. 1927). 73.

⁹⁸ Læstadius. L. L. «Nogen ord til selvforsvar». (Hammerfest: A. Brune. 1927).73-74.

for hans autoritet, men at dette ikke ble skrevet om i avisene, og dermed har hans tro og forkynnelse fått skylden for opprøret.⁹⁹

Efter saadan fremferd som ovenfor er nevnt, kunde det ikke være saa underligt om en del av Kautokeino-finnerne blev forvirret, især da de mangler evne til å bruke de kvenske religionsbøker, som finnerne i Torneå Lappmark bruker.¹⁰⁰

Læstadius om De åndelige

Som et bevis på hvordan en rett lære kan misforstås viser Læstadius til Luther, som mange har misforstått. Han sier et sted «Jeg er kristus.» og dette åndelige hovmod måtte mange av datidens ydmyke lutheranere klandres for, da det lyder som selvforgudelse. Ettersom Luthers postille var oversatt til kvensk, så hadde kautokeino-samene også fått høre Luthers ord. Egenrettferdigheten og andre lidenskaper var meget virksomme hos De åndelige – ifølge apostelens ord: «uten lov var synden død, men da budet kom, blev synden levende, og vakte all begjærlighet i mig,»¹⁰¹ slik kunne Luthers ord «jeg er kristus» lettelig gi de uforstandige samer anledning til selvforgudelse, en høyhet som Læstadius syntes å finne hos de Kautokeino-samene han snakket med vinteren 1852, enda de ikke hørte til hovedmennene i grupperingen De åndelige. De påstod ikke bare at de var like med Kristus, men de mente også at de var rene ånder og derfor syndefri. De sa de hadde gjennomgått ti grader i Kristi fornedrelse og opphøyelse.¹⁰² Læstadius var temmelig sikker på at det er Luthers ord som har gitt samene deres selvforgudelse, noe som trolig ikke ville hendt om de hadde fått tilstrekkelig undervisning av sine lærere.

Læstadius mente at de gale ideene måtte De åndelige hentet fra Katekismen, hvor det tales om Kristi fornedrelse og opphøyelse. Og når de var guder, anså de seg selv for å stå over Bibelen, som de kalte de sorgløses bibel. Derav kom det frem at de fornuftige lesere ikke hadde noen makt over De åndelige. For når de fornuftige anførte et sted i Bibelen, for dermed å kullkaste deres villfarende meninger, så svarte de fanatiske: «vi staar høyere enn bibelen; vi kan nu skrive en bedre bibel selv.»¹⁰³ Det som da stod igjen for dem var den siste akt i Kristi opphøyelse, nemlig å dømme levende og døde. Det var denne dommen som skulle iverksettes da de dro til Kautokeino.

⁹⁹ Læstadius. L. L. «Nogen ord til selvforsvar. (Hammerfest: A. Brune. 1927). 74.

¹⁰⁰ Læstadius. L. L. «Nogen ord til selvforsvar. (Hammerfest: A. Brune. 1927). 79.

¹⁰¹ Læstadius. L. L. «Nogen ord til selvforsvar. (Hammerfest: A. Brune. 1927) 75.

¹⁰² Læstadius. L. L. «Nogen ord til selvforsvar». (Hammerfest: A. Brune. 1927) 75.

¹⁰³ Læstadius. L. L. «Nogen ord til selvforsvar». (Hammerfest: A. Brune. 1927) 76.

Kirka er tradisjonelt sett noe man blir født inn i ut fra området man tilhører geografisk. For samene i Kautokeino var kirken relativt nytt, bare noen generasjoner tilbake trodde samene på den tradisjonelle samiske religionen. Selv om den læstadianske kristendommen deler de døde verden inn i en himmel og et helvete og skiller dem begge fra de levendes verden, er det tydelig at samene fortsatt oppfattet det slik at det fantes forbindelseslinjer mellom himmel, helvete og de levendes verden på jorden. Det kan virke som om samene hadde klart å veve enkelte gamle samiske forestillinger om legeme og sjel som var dypt rotfestet i deres kultur, sammen med elementer fra Læstadius' lære.¹⁰⁴ I samenes tradisjonelle tro levde de døde videre i Jábbmeájmmo (dødsriket).¹⁰⁵

Ifølge Læstadius skulle folk bringes dit hen at de gikk i seg selv og ble seg bevisst at de var syndere, full av angst for den evige fortapelse og usikre på Guds dom. Prestene som hadde fått i oppgave å kristne samene hadde ikke vært mild, for De åndelige hadde de norske prestenes prekener ført til en så stor engstelse og frykt for helvete og døden, at De åndelige til slutt bortforklarte døden ved å konstruere en 'åndelig' verden, en verden uten synd, der verdslige lover og straff ikke hadde noen gyldighet. Sett mot denne bakgrunn kan vi også forstå hvorfor både Mons Somby og Aslak Hætta var hellig overbevist om at dødsdommen mot dem ikke ville fullbyrdes. Blant de voksne som døde i løpet av de siste årene før opprøret finnes det ingen man kan koble til De åndelige. Etter at Marit Spein og Ole Somby døde under eller umiddelbart etter opprøret, kunne De åndelige nok ikke nekte for at også de kunne bli offer for den legemlige død. Det er dermed nokså overraskende at Mons Somby og Aslak Hætta senere synes å ha vært fullt overbevist om at dødsstraffen ikke ville kunne ramme dem.

De nære omgivelser som De åndelige var fortrolig med kunne slik tale direkte til dem ved å henviser til bilder i folks hverdagsliv som stemte med deres tolkning av Bibelen.¹⁰⁶ Læstadius var på mange måter original i ordets rette forstand. Mye av det egenartede kan best forklares med hans forankring i pre-moderne språklig kultur, den samiske.

¹⁰⁴ Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & Viten. 1997) 279.

¹⁰⁵ Kristiansen, Roald. *Samisk Religion og læstadianismen*. (Bergen: Fagbokforlaget. 2005). 24.

¹⁰⁶ Minde, Henry. «Læstadianisme – samisk religion for et samisk samfunn?» i *Stat, religion, etnisitet. Rapport fra skibotn-konferansen, 27.-29. mai. 1996*. (Red.: Hallvard Tjelmeland. Skriftserie – Nr. 4. Tromsø: Sámi dutkamiid guovddáš/Senter for samiske studier. 1997).

Oppsummering

Bakgrunnen for etableringen av den religiøse gruppen De åndelige består av et komplekst forhold mellom flere viktige faktorer, inkludert mange forskjellige omstendigheter. De viktigste faktorene er:

Samfunnsproblemer	Juridiske problemer	Den religiøse situasjonen
Brennevinssalget skapte store sosiale problemer og gjeld Myndighetenes adferd mot samene i sognet førte til at mange følte seg urettferdig behandlet. Norsk overlegenhetsideologi.	Juridisk usikkerhet for de dømte i skjervøysaken Usikker fremtid angående tilgjengeligheten av vinterbeiteområdene i Finland	Pietistiske krav til forandring Gruppedannelse Apokalyptiske forventninger og personlige åpenbaringer

Måten De åndelige identifiserte seg med Gud selv viste dem at deres normer og verdier var overlegne det norske samfunn og det kirken representerte. Deres tro var derfor en rettferdig tro, ikke minst siden myndighetene straffet dem hardt etter det som skjedde i forbindelse med Skjervøy-saken. For å stå sterkere under krisen dannet de en «stor-siida» sør for Kautokeino, som bestod av en gruppe på ca. 35 samer, ledet av Aslak Hætta og Mons Somby, sammen med Ellen Skum og Aslaks yngre bror Lars Hætta. Fremveksten av De åndelige ble etterhvert et tegn på solidaritet og en enhet der de gjensidig kunne styrke hverandre i sin tro og ideologi.

3 Nyreligiøse bevegelser – Etablering og utvikling

Denne delen av oppgaven vil omhandle de forskjellige aspektene som har kommet frem i den tidligere gjennomgangen av hendelsene og opprøret ved å bruke tilnærmingene jeg presenterte i første kapittel. Dette er viktig for å forstå hvordan De åndelige opererte som gruppe. Jeg vil gjennom teoriene forsøke å forklare og forstå bevegelsen gjennom De åndeliges etablering og utvikling i henhold til Roy Wallis' tre kategorier for nyreligiøse bevegelser. Jeg vil gi en karakteristikk av De åndelige som illustrerer hvordan de passer inn i, eller deler særegenheter som passer spesielt godt i kategorien «World-Rejecting New Religion». Marc Galaners teori om karismatiske grupperinger og kulturer vil også gi en psykologisk forklaring på karismatisk lederskap og hvordan en slik bevegelse fungerer. Jeg vil forsøke å forklare utviklingstrinnene til De åndelige i lys av Wallis og Galaners teorier. De åndelige er et godt eksempel på de kategoriene og modellene teoriene forklarer.

De åndelige – en verdensavvisende karismatisk gruppering?

I denne delen vil jeg forsøke å forklare hvorfor jeg mener De åndelige kan defineres innenfor en kategori for karismatiske grupperinger innen religionspsykologien. Med den tidligere gjennomgangen som utgangspunkt, og Marc Galaners teori om karismatiske grupper, kan vi si at det som karakteriserer De åndelige er (1) de har et felles trossystem. (2) De har et problematisk forhold til storsamfunnet (3) de opprettholder et høyt nivå av sosial samhörighet. (4) De er sterkt påvirket av gruppens atferdsmessige normer og (5) tilskriver gruppen og dens ledelse guddommelig makt.

Marc Galanter ser på religion som et integrerende og identitetsformende teorisystem som er på nivå med andre meningssystemer som filosofi, vitenskap og ideologi. Siden de kulturelle konstruksjonene og sosiale systemene er kronisk ustabile, blir de stadig truet av kaos og meningsløshet. Behovet for mening og identitet er derfor sterkt, ikke minst i situasjoner der mennesket blir satt i vanskelige situasjoner.

Religion er effektivt som et legitimerings- og identitetssikringssystem, fordi det ved å referere til en «høyere virkelighet» gir stabilitet til ustabile sosiale konstruksjoner. Nyreligiøse

grupperinger legitimerer sosiale strukturer og kulturelle konstruksjoner ved å forankre seg i en høyere form for virkelighet.¹⁰⁷

Man kan se hvordan en slik forståelse av religionens betydning i samfunnet kaster lys over hendelsene som skjedde i Kautokeino novemberdagen i 1852. Det samiske samfunnet befant seg i en marginalisert situasjon der kaos og oppløsning av samfunnsstrukturer rådet. Dommene mot De åndelige i Skjervøy-saken truet deres levebrød gjennom store bøter som ble pålagt dem av retten. Grenseregulering skapte usikkerhet rundt mulighet for fortsatt reindrift i sognet, og forretningsaktiviteten i Kautokeino var preget av et system der samene i området mottok lite eller ingenting for det de produserte eller samlet for salg. I tillegg representerte de sosialt aksepterte normene rundt servering av alkohol en alvorlig trussel mot individer og familiene deres. Mange stod i fare for å bukke under for fattigdom og ydmykelse. Ikke engang den lokale lennsmannen kunne man stole på, da han hadde vanæret seg gjennom tidligere engasjement i de samiske områdene i Sverige. Kirken prioriterte heller ikke Kautokeino-samfunnet. Pastorene var bare på besøk i kortere perioder.¹⁰⁸

Ifølge Galanter søker veldig mange til slike grupper fordi de søker en bedre realitet enn den de lever i. De tilpasser bevisstheten i en sosial setting og blir ledet til en høyere sannhet. Gruppens forventninger fører til at medlemmene opplever en bevissthetsendring. De blir utsatt for en forførende sosial setting i møte med grupperingen. Medlemmene får en følelse av tilhørighet og ønsker derfor å bli en gode disipler, og prøver å tilfredsstille kravene til gruppen og lederne. Mange får en opplevelse som er utenfor grensen for menneskelig erfaring, som igjen fører til at de endrer den vanlige måten å tenke på. De trekker slutninger som de vanligvis ikke ville gjort hvis de var under normene i det normale samfunn.¹⁰⁹

De åndelige som gruppe hadde et sterkt samhold. De tilskrev gruppelederen og gruppens oppdrag transcendent makt, altså hinsides all menneskelig erfaring. De kontrollerte streng medlemmenes oppførsel ved hjelp av et felles trossystem og bestemte normer for hvordan de troende skulle oppføre seg. De åndelige bestod av unge mennesker som allerede var i samme siida. De hadde allerede svært nære bånd til hverandre. Ved å se på de sentrale skikkelsene i gruppen, forstås det slik at de hadde en overbevisning eller følte et kall om å være med i prosessen for å utarbeide et motsvar til myndighetene og den norske kirken. De åndelige var en gruppering med en religiøs retning som praktiserte en verdensoppfatning som

¹⁰⁷Galanter, Marc. *Cults*. (Oxford: Oxford university press. 1989). 65-66.

¹⁰⁸Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & viten. 1997) 164-165.

¹⁰⁹ Galanter, Marc. *Cults*. (Oxford: Oxford university press. 1989). 76.

den etablerte samfunnsstrukturen ikke delte. De hadde et verdenssyn som de fleste i samfunnet stilte seg kritisk til.¹¹⁰

Etablering – veien inn

De nyreligiøse gruppene har gjerne en relativt fast kjerne av ideer som danner utgangspunktet for bevegelsen. Roy Wallis forklarer at gruppen i den første fasen av etablering har få medlemmer, engasjementet stort og strukturene løse. Etter hvert som bevegelsen vokser, gjennomgår den typisk en institusjonalisering, hvor bevegelsens doktriner blir ytterligere utarbeidet og bevegelsene får en mer kompleks og tydelig sosial struktur. Mange organiseres på tilsvarende måter som etablerte trossamfunn, med en eller flere religiøse ledere, et bestemt sett grunnleggende ideer og verdier og felles ritualer. Verdensavvisende nyreligiøse bevegelser skiller seg fra de andre kategoriene for nyreligiøse bevegelser. Disse etablerer seg ofte som en utbrytergruppe fra en etablert kristen menighet. Fra starten av har grupperingen en klar forestilling om Gud. Gud er radikalt forskjellig fra mennesket, og foreskriver et kompromissløst sett av moralske krav.¹¹¹

Et eksempel fra De åndeliges etablering ved bruddet med Læstadianismen rundt 1850 er at bevegelsen endret seg i en mer radikal form. Bot, omvendelse og gjenfødelse lå fast som viktige elementer. Det som særlig skilte dem fra Læstadius' lære var troen på gjerningshellighet. De åndelige utviklet en lære der de hevdet at det var gjennom gjerningene at troen ble levende, og at de gjennom gjerningene fikk Guds salighet. I De åndeliges lære var helliggjøring noe den enkelte kunne oppnå gjennom sine gjerninger: livsførsel, bønn og syndsbejelse, og ikke en nåde man kunne motta gjennom å lese den hellige skrift.

Det er vanskelig å tenke seg til hvilken innvirkning kirken hadde på mange av samene da den ble en del av det samiske samfunnet. Kirken fremtrådte for folk som en forvalter av sannheten, men må inngå kompromisser med samfunnet den er en del av. Det er ulike årsaker til nyreligiøse gruppedannelser, hvorav den vesentlige årsaken er å fremheve momenter som oppleves av gruppen å være forsømt i kirken. Dette kan være momenter som en åpenlyst emosjonell spontanitet i den religiøse opplevelsen. Gruppen kan oppmuntre til individuelle opplevelser som gir en følelse av enhet med Gud. I nyreligiøse grupperinger er det et sterkt fokus på det individuelle, følelsesmessige og personlige som står i strid mot den religiøse

¹¹⁰ Galanter, Marc. *Cults*. (Oxford: Oxford university press. 1989). 74.

¹¹¹ Wallis, Roy. "Three types of New Religious Movement" (Malden: Blackwell Publishing 2003). 36.

institusjon og den kristne dogmatikken kirken vektlegger. Måten de praktiserer bønn på i fellesskap i gruppen indikerer en tro om at det guddommelige er tilstede, stadig klar til å handle i hverdagen. De åndelige ga tilhørerne eksklusiv frelse, ettersom medlemmene oppfattet seg som en utvalgt elite som hadde funnet den eneste veien til frelse.¹¹²

I mange av Aslak Hættas uttalelser finnes det utsagn som viser hvordan han oppfattet situasjonen De åndelige hadde kommet opp i. På den tid Aslak Hætta vokste opp, hadde norske myndigheter uten særlig suksess brukt både tid og krefter på å lære samene i Kautokeino å lese og å gjøre dem til gode kristne. Samtidig gjorde de resultatløse forsøk på å redusere brennevinshandelen og alkoholmisbruket blant folk. Samene var villig til å gjøre en innsats for kristendommen og ønsket å være gode kristne med en levende tro slik Læstadius og Bibelen skildret det. Dette kan ses i brevet Aslak Hætta og Rasmus Spein sendte til fogdene i august 1851. I begynnelsen hadde de hatt vansker med å begripe De åndelige tingene, skriver Aslak. Men siden målet syntes dem strevet verdt, hadde de arbeidet for å nå det. Etter mye strev hadde de fått Den hellige ånd i sin forstand slik at de forstod Bibelens hemmeligheter. De forstod det som de ubotferdige, de som ikke hadde fått del i Den hellige ånd, ikke kunne fatte, Den hellige ånd hadde gitt dem evnen til å gjennomskue og dømme åndelige saker.¹¹³

og have nettop ved Møye og Arbeide faaet den Helligaand i deres Forstand til at forstaa Skriftens Hemmeligheter, og de [De åndelige] tok efter den Helligaands hjærdelige Lære aandelige Ting, som ikke ubotfærdige Mennesker uden den Helligaand kunne forstaa aandelige saker; thi de dømmes aandeligen.¹¹⁴

Ifølge Wallis utvikler de verdensavvisende nyreligiøse bevegelsene seg gjennom tanken om at den sosiale ordenen har forlatt Guds plan for verden. Deres utvikling starter når en gruppe mennesker forplikter seg til et mål. Bevegelsen starter ofte med en misnøye med forskjellige aspekter ved samfunnet. Mennesket har mistet kontakten med Gud, og har gjennom det materielle, skapt et forurenset samfunn fylt av konflikt, grådighet, fortvilelse og mangel på oppriktighet - et samfunn drevet av synd, hvor mennesker bruker hverandre som middel snarere enn mål. De åndelige startet som en protestbevegelse, de gjorde stor motstand mot Den norske kirke fordi de mente de var vantroende, og de følte seg urettferdig behandlet av embetsmennene. De var sinte på handelsmannen fordi han solgte brennevin, som igjen

¹¹² Kværne, Per. Vogt, Kari. *Religionsleksikon, religion og religiøse bevegelser i vår tid*. (Oslo: Cappelen akademiske. 2002.) 328.

¹¹³ ASOS. brev Aslak Hætta og Rasmus Spein; FAJ, S/T Sorenskriver til Harris 27/11/1851; ASEP. 19/2/1852.

¹¹⁴ ASOS. brev Aslak Hætta og Rasmus Spein; FAJ, S/T Sorenskriver til Harris 27/11/1851; ASEP. 19/2/1852.

førte til økonomiske problemer for deres siida. Disse grupperingene etablerer seg med grunnlag i en sosial eller personlig krise.¹¹⁵

Utviklingen av en felles tro

Ifølge Roy Willis forventer nyreligiøse bevegelser en stor endring i verden. De ønsker at deres tro vil feie over verden, og når alle har blitt omvendte, eller når de er i flertall, vil en ny verdensorden begynne. De åndelige forsøkte å forkynne til bot og omvendelse slik at andre mennesker til slutt ville være en del av deres tro, og at verden dermed kunne bli et bedre sted. De verdensavvisende grupperingene skiller ikke mellom religion og politikk. Eksemplene i kapittel 2¹¹⁶ viser det tette båndet mellom religion og politikk i De åndeliges bevegelse. Wallis forklarer at gruppens avvisende syn på verden har sitt grunnlag i ideen om å endre verden for Gud. De avviser det konvensjonelle skille mellom et sekulært og religiøst rike, og det sekulære må ifølge disse grupperingene endres i retning av det religiøse rikets karakter. Dette skaper en felles følelse av solidaritet og moral, og det gir medlemmene en høyere betydning enn det som foregår i omverdenen.¹¹⁷ Ifølge Wallis stammer deres tendens til å avvise skillet mellom det religiøse og det politiske fra en tanke om at verdslige hendelser er en del av Guds plan. En kamp mellom det gode og det onde, sannhet og illusjon, som snart kulminerer i en endelig løsning. Det religiøse engasjementet blir dermed altomfattende. De åndelige så på Kautokeino-opprøret som den eneste løsning på problemene, lennsmannen, prestene og handelsmannen var representanter for det onde, og derfor måtte utryddes.¹¹⁸

Religionen til De åndelige ble etterhvert altoverskyggende for dem. Den som hadde en levende tro, kunne ikke dø, men levde her på jorden i Guds rike. Guds rike måtte utbredes, og omvendelsen var det maktmiddel De åndelige hadde til å slepe de sorgløse bort fra helvetes porter – til og med fra helvete selv – og føre dem inn i Guds rike. De åndelige hadde nøkkelen til gudsriket, de var den nye Kristus, av Gud ikledd Kristi makt. De var dommere på vegne av Gud, hellige og rettferdige.

¹¹⁵ Wallis, Roy. "Three types of New Religious Movement" (Malden: Blackwell Publishing 2003) 44.

¹¹⁶ Kap 2. Side 22.

¹¹⁷ Wallis, Roy. "Three types of New Religious Movement" (Malden: Blackwell Publishing 2003) 38.

¹¹⁸ Wallis, Roy. "Three types of New Religious Movement" (Malden: Blackwell Publishing 2003) 44.

Vi ere aandelige, hellige, rettfærdige; vi ere Bibelen, det Nye Testamente, Sinai; vort Legeme er loven [...]; vi ere Gud Fader, Søn og Aand; Sønnen har tabt sin Magt, som nu er hos oss; vi skulle æres og tilbedes; da vi nu ere Gud, formaar ikke Gud at dømme os. Vi kunne sætte Satan i Folk, for at ret kunne brænde, Aanden i os har Magt at dræbe.¹¹⁹

De åndeliges verdensbilde hvilte på en kobling av synd, død og kjødets vesen på den ene siden og rettfærdighet, liv og Åndens vesen på den andre. Når synd og død ble koblet sammen på denne måten, måtte det bety at dersom synden ble fortrent av rettfærdigheten, ble også døden fortrent av det evige liv. Det er mulig at denne koblingen hadde sin bakgrunn i det som står skrevet i Romerbrevets 5. og 6. kapittel. De åndelige siterte for øvrig svært gjerne fra Romerbrevet. I Romerbrevet kapittel 5. står det: «Da vi altså er blitt rettfærdige ved tro, har vi fred med Gud ved vår Herre Jesus Kristus.»¹²⁰ Romerbrevet presenterer Paulus seg som, «Kristi Jesu tjener»¹²¹, som er kalt til apostel og utvalgt til å forkynne Guds evangelium. Det er mye sannsynlig at De åndelige trodde at de var kalt som apostler, slik som Paulus. De så på øvrigheten i Kautokeino slik Gud dømmer hedenskapet i Romerbrevet.¹²² Et annet sitat fra Romerbrevet kap. 6. er også gjenkjennelig i det De åndelige sier: «Men nå er dere frigjort fra synden og er blitt tjenere for Gud, og frukten er helliggjørelse, og det fører til evig liv. Syndens lønn er døden, men Guds nådegave er evig liv i Kristus Jesus, vår Herre.»¹²³ Samtidig har de lest egen mening i dette. En av De åndelige er sitert av Stockfleth i et brev til biskopen i Tromsø, 1851:

Jeg er ligesom kristus, ikkuns at Kristus er ringere end jeg; thi jeg er Gud Fader, Gud søn og Gud Helligaand. Gud har sat mig i Kristi Embede, og ved denne Indsættelse blev jeg hellig og retfærdig. Gud har sat mig til Dom. Jeg er nu Kristi Dømmer og derfor retfærdigere end Gud. Menneskene skulle bøie Knæ for mig og tilbede mig.¹²⁴

Slik hendelsene i Kautokeino har vist, kan det være en fare med å tolke Bibelen uten det historiske bakteppet, slik at det kan brukes i en ønsket kontekst. Det å bruke bibelvers tatt ut av kontekst for å underbygge en tanke eller idé, forekom flere ganger hos De åndelige. Det som skiller De åndelige fra de typiske verdensavvisende grupperingene er at De åndelige så på seg selv som Gud eller kristus, men dette betyr ikke at målet ikke er det samme. Svært mange nyreligiøse bevegelser utvikler seg fra å være en utbrytergruppe fra en etablert kirke, til å være en godt organisert gruppering, med tydelige mål, og de som er mest engasjert er de

¹¹⁹ Stockfleth, 1896: 127, brev til Juell 7/11/1851.

¹²⁰ Rom. 5:1. *Bibelen*. (Oslo: Det norske bibelselskapet. 2011).

¹²¹ Rom. 1. *Bibelen*. (Oslo: Det norske bibelselskapet. 2011).

¹²² Rom. 1. *Bibelen* (Oslo: Det norske bibelselskapet. 2011).

¹²³ Rom. 6:22. *Bibelen* (Oslo: Det norske bibelselskapet. 2011).

¹²⁴ Stockfleth, 1896: 127, brev til Juell 7/11/1851.

deltakerne som føler dedikasjon til gruppens ideologi. Hvordan De åndelige tolket Bibelen er en brikke i oppnåelsen av makt. I stedet for et liv som legger vekt på egeninteresse krever den verdensavvisende bevegelsen et liv i tjeneste for lederen/lederne.¹²⁵

Willis hevder at livsstilen til medlemmene av en slik bevegelse karakteriseres ved et organisert og kontrollert system. Det er vanlig at de etterhvert får en form for familiestruktur, hvor lederen får status som far, med autoritet over sine barn. Slike bevegelser som har en messias med mandat fra Gud som skal gjennomføre Guds krav til verden, tenderer i retning å være autoritære og fundamentalistiske. Det er først når grupperingen får en åndelig leder at det kan karakteriseres som en nyreligiøs gruppe. Etter dette er det enkelt å få med seg gruppen til å følge lederen/ledernes visjon for samfunnet. Når fellesskapet/gruppen består av mange andre mennesker som har liknende problemer, vil lederens løsning på problemet bli det gjeldende.¹²⁶ For De åndelige var dette allerede en del av grupperingens organisering, ettersom de bodde i samme siida. Videre blir det viktig å ta for seg hva en nyreligiøs leder er, for å kunne gi et mer utfyllende svar på hvordan Aslak Hætta endte opp som leder for De åndelige.

Karismatisk lederskap

Det religiøse universet til De åndelige tok kort tid å utvikle, og prosjektet var ikke et av typen enkeltpersonforetak. Men religiøs nyskaping – som for entreprenørskap i sin alminnelighet – vil det være noen stemmer som utmerker seg. Aslak Hætta hadde en slik stemme og står derfor i sentrum. Så hva var det med Aslak Hætta? Hva bestod hans religiøse talent i? Først og fremst hadde han en usedvanlig evne til symbolsk nyskaping, og til kreative synteser og koblinger av bibelske tekster. Hættas ideer er stort sett hentet fra Bibelen, Luther og Læstadius. Men både koblingene og tankene rundt disse ideene bærer hans signatur, noe som fikk konsekvenser for de ideene og tankene han integrerte, hva de betydde, gjorde og bidro til.

Karisma er personlig utstråling, som skiller seg fra vanlige mennesker, som gir en autoritet til lederskap. Karismatiske egenskaper gir en styrke og et talent som kan føre til suksess, men også til nederlag.¹²⁷ Galanter baserer seg på sosiologen Max Webers begrep om karismatisk lederskap for å beskrive en form for autoritet som er basert på hvordan andre mennesker oppfatter et ekstraordinært individ. I motsetning til den tradisjonelle autoritet, der

¹²⁵ Wallis, Roy. "Three types of New Religious Movement (Malden: Blackwell Publishing 2003) 37.

¹²⁶ Wallis, Roy. "Three types of New Religious Movement" (Malden: Blackwell Publishing 2003) 40.

¹²⁷ Galanter, Marc. *Cults*. (Oxford: Oxford university press. 1989). 39.

man tildeler legitimitet til individer, er den karismatiske person utrustet med en eksepsjonell makt eller kvalitet. Denne kvaliteten eller makten er ikke tilgjengelige for vanlige mennesker, og blir sett på som av overmenneskelig opphav, eller som en gudgitt gave, og som på grunnlag av denne gaven, blir personen behandlet som leder. Ifølge Weber, trådte den karismatiske personen gjerne frem som leder i en krisesituasjon. Weber definerte rollen til den karismatiske lederen når det gjelder evne til å påvirke mennesker til å forfølge et transcendent, eller guddommelig oppdrag, men påpekte at en slik leder bare kunne lykkes i det lange løp hvis han opprettet en strukturert sosial orden.¹²⁸

Aslak Hætta og De åndelige lagde en liknende sosial orden, rangordningen blant dem. Aslak Hætta var prest og konge, Ellen Skum og Ole Somby var for eksempel apostler. Det er nærmest umulig å få oversikt over denne rangordningen, men det som er sikkert er at de fikk roller ut fra hvilke kapasiteter de rådet over. Lederskapet til De åndelige var delt inn i to former, et åndelig og et verdslig. Begge hadde visst et hierarkisk preg. Også i denne sammenheng tjente sannsynlig Bibelen som forbilde. Men det kan med like stor rett hevdes at samene hadde kopiert dette fra det norske samfunnet. Aslak Hætta forente seg i både kongelig og åndelig lederskap, selv om han sa at for De åndelige var det bare Guds lover som gjaldt. Som nevnt tidligere i kapittel 2, ble det uttalt i avhør av Clemet Gundersen at Aslak Hætta var en god historieforteller, og kunne, ifølge Gundersen bestemt karakteriseres som en veltalende mann. Dette er den beste forklaringen på hvorfor han kom til å fungere som leder, hvordan han kunne virke så forførende på folk å vekke slik tillit. Aslak Hætta var ifølge en av sine støttespillere rettferdigere enn rettferdigheten selv, og salvet av Den hellige ånd til prest og konge, og var dermed leder av De åndelige.¹²⁹ For å forstå dette nærmere må vi se på hvordan karismatiske ledere skaffer seg makt.

Galanter forklarer at slike grupper engasjerer medlemmer ved å skape en atmosfære av ubetinget aksept og støtte, og de tilbyr et verdensbilde som lover en løsning på alle eksistensielle problemer. Engasjementet innebærer opplevelser av intense følelser eller forutgående endring. Ifølge Galanter har karismatiske grupperinger en tendens til å dukke opp når samfunnets verdier oppleves som utilstrekkelig for å løse sosiale problemer. Enkeltpersoner er mer tilbøyelig for å bli med hvis de er ulykkelige eller engstelige.

De åndelige levde etterhvert i et klart definert samfunn. De hadde en størrelse som ga muligheter for å fastsette visse normer; de forsøkte å gjøre normalt en form for oppførsel, og å

¹²⁸ Galanter, Marc. *Cults*. (Oxford: Oxford university press. 1989). 178.

¹²⁹ Zordrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid*. (Nesbru: Vett & viten. 1997) 303.

lage en struktur for verdier og idealer for sine tilhengere, som ga seg ut for å være et altomfattende og guddommelig samfunn. Dette samfunnet stod i motsetning til samfunnet rundt dem. De åndelige var ikke bare en ideologisk enhet, men var i større eller mindre grad en sosial enhet som søkte å håndheve atferd for de som aksepterte deres tro. De forsøkte ved enhver anledning å dra til seg de troende, vekk fra resten av samfunnet, og inn i hverandres selskap.

De åndelige, som en protestgruppe, hadde utviklet sin særegne etikk, tro og praksis mot resten av samfunnet. Deres protest var berettiget av de økonomiske, sosiale, ideologiske og religiøse forholdene som hersket på tidspunktet for deres oppkomst og utvikling.¹³⁰ Ifølge Galanter er gruppens leder kjent for å ha potensialet til å bringe en løsning på menneskets problemer. Slik noen av De åndelige kvinnene ga uttrykk for i sine forklaringer, hadde de forstått det slik at verdens ende var nær. De tolket det Aslak Hætta gjorde og sa, som et uttrykk for Guds vilje. Elen Aslaksdatter Skum forklarte at «Hun troede paa sine Medskyldige, som om de vare Gud, og derfor fulgte hun ogsaa blindt deres Lærdom og Raad. [...]»¹³¹ Galanter hevder at lederen i samspillet med tilhengerne blir trukket inn i å tro den grandiose rollen som ble gitt ham, og dermed rettfærdiggjøres lederens oppførsel ved å referere til det som er et felles mål, som har grunnlag i deres ideologi eller filosofi.¹³²

Galanter forklarer at karismatisk ledelse forvandler følgerenes egeninteresser til kollektive interesser. En kollektiv identitet øker sannsynligheten for at medlemmene vil legge fra seg egeninteresser til fordel for kollektive mål. En kollektiv identitet legger sosiale og psykologisk makt over tilhengerne, noe som forsterker deres forpliktelser til verdiene og målene som er formulert av den karismatiske lederen. Alle i Aslak Hættas følge så sine handlinger i religiøs kontekst. Aslak Hætta hadde fortalt sine tilhengere at han var ett med treenigheten og at treenigheten var ett med ham og bodde i hans hjerte. Dermed kunne det han ville, ikke være annet enn det gode og rette. Han var personifisering av rettfærdigheten, Herrens apostel. Og dermed leder av De åndelige.

¹³⁰ Galanter, Marc. *Cults*. (Oxford: Oxford university press. 1989). 38.

¹³¹ Mikkelsen, Magnar. Pålsrud, Kari. *Kautokeino-dokumentene*. (Veidnesklubben: Albatross forlag. 1997). 146.

¹³² Galanter, Marc. *Cults*. (Oxford: Oxford university press. 1989). 5-7.

Fundamentalisme hos De åndelige – et etablert trossystem

I denne delen skal jeg se nærmere på grupperingens ideer og hvordan De åndelige tolket Bibelen. Deres dualistiske verdenssyn er også vesentlig å ta med, ettersom onde krefter kunne bli brukt som forklaringer på hendelser som skjedde.

De åndeliges lære – og opprøret – ble begrunnet i Bibelen. Kampen mellom det gode og det onde, mellom Gud og djevelen, mellom De åndelige og de uomvendte. Etter min mening kan De åndelige karakteriseres som en fundamentalistisk gruppe. Fundamentalister har sin forståelse av hvordan den hellige teksten skal bli lest og implementert. De ønsker å holde fast ved det fundamentale, det opprinnelige og autentiske budskapet.¹³³ Lederne av De åndelige hadde stadig visjoner. Både de og deres følgere stolte blindt på disse åpenbaringene. Bibelen, himmelens salighet og helvetes pine ga innhold og mening til begrepene godt og ondt, hellig og urent, rettferdig og urettferdig. Alt dette var avgjørende for hvilket bilde De åndelige hadde dannet seg av den verden de levde i. For De åndelige fantes meningen med livet i de hellige tekstene. Fra Galanters psykologiske perspektiv lokker religion til seg mange med en moralsk trygghet og stabilitet som bidrar til en følelse av sammenheng i en ellers kaotisk verden.¹³⁴

De åndelige skapte en alternativ virkelighet for seg selv. De tok utgangspunkt i Bibelen, men tilla alt en egen mening, med deres egen forståelse av den hellige skriften. De så på seg selv som åndelige vesener, og godtok ikke andres tro. Deres kultur og gammel samisk religion påvirket det nye trossystemet deres. Slik mange samer så det, hadde mennesket et kjødelig legeme her på jorden og en sjel (Ånden) som bodde i dette legemet. Sjelen stod i forbindelse enten med djevelen (helvete) eller med Gud (himmelen). Mennesket kunne av egen kraft eller ved anders hjelp fordrive (drepe) den sjelen djevelen hadde tatt bolig i, og dermed gjøre plass for Guds ånd i sitt hjerte, altså bli født på ny. Dermed hadde mennesket i prinsippet mulighet til å virkeliggjøre både himmel og helvete her på jorden. Det kan synes som om samene mente at når døden rammet det kjødelige legemet, ville sjelen fortsette å leve i den sfære som den hadde oppholdt seg i under jordelivet. Ettersom dommeren under forhørene ikke forsøkte å skape seg noen begrep om hva De åndelige mente og tenkte med

¹³³ Gilhus, Ingvild Sælid. Mikaelsson, Lisbeth. *Kulturens refortrylling: nyreligiøsitet i moderne samfunn 2*. Utg (Oslo: Universitetsforlaget, 2005). 27.

¹³⁴ Hood, Ralph W. Peter C. Hill og W. Paul Williamson, *The psychology of religious fundamentalism*, (New York: Guilford Press, 2005). 16.

noen av sine uttalelser, kan det derfor være vanskelig å forstå enkelte uttalelser. Slik som Aslak Pedersen Rist og Mons Aslaksen Somby blir sitert av Stockfleth:

Vi have ikke Kjød; Kjødet er dræbt; alle, som have Kjød skulle til Helvede. Vi ere hellige og retfærdige, saa at vi dømme til Helvede; vi dø ikke mere; thi vi ere allerede engang døde. Vi bryde os ikke om Prester, som have kjød.¹³⁵

Ideene her må ha kommet fra Paulus' første brev til korinterne hvor det står:

Ikke alt kjøtt er av samme slag. Det er ett slag hos mennesker, ett hos fe, ett hos fugl og ett hos fisk. Og det finnes himmelske kroppor og jordiske kroppor; de himmelske har én glans, de jordiske en annen.¹³⁶

Videre står det i 1. Kor 15:

Det blir sådd en kropp som hadde sjel, det står opp en åndelig kropp. Om det finnes en kropp med sjel, finnes det også en åndelig kropp. For slik står det skrevet: Det første *mennesket*, Adam, *ble en levende sjel*. Den siste Adam ble en ånd som gir liv. Det åndelige var altså ikke det første, men det sjelelige. Deretter kom det åndelige.¹³⁷

Rust og Somby tok nok inspirasjon fra dette, og leste det i egen mening. I samme møte kunne de meddele at presten:

[...]har Kjød; han er kjødelig, hører Djevelen til, hører hjemme i Helvede; han er ikke St. længre, han er ikke prest; thi han er ikke død, han kan dø; vi ere døde og kunne derfor ikke dø; der er et aandeligt legeme; vi have ikke kjødelig, ikke legemlige, men aandelige legemer.¹³⁸

Her virker det som om døden og helvete, himmelen og livet blir koblet sammen parvis. Den døde tro førte til helvete, mens den levende tro førte til himmelen. Flere bibelske referanser er tydelige i det foregående kapittelet. Galanter forklarer at den hellige skriften har stor betydning for religiøse fundamentalister. Betydningen er basert på skrifttolkningene som er utviklet gjennom egne prinsipper. Tolkningene anvendes i argumenter og begrunner det fundamentalistiske menneskets adferd. Dette er for fundamentalister en måte å tolke og forholde seg til verden på.

De åndelige var fundamentalistisk. Således, fra Galanters psykologiske perspektiv, er dette fundamentalisme som et meningssystem. De åndelige skapte et meningssystem for å takle endringene i samfunnet. Troen var det som gjorde at de holdt ut i en ugjestmild kultur: det skapte en måte for dem å tolke verden på, så vel som seg selv i forhold til verden.¹³⁹ Dette

¹³⁵ Mikkelsen, Magnar. Pålsrud, Kari. *Kautokeinodokumentene*. (Veidnesklubben: Albatross forlag. 1997). 31.

¹³⁶ 1. Kor. 15:39-40. *Bibelen* (Oslo: Det norske bibelselskapet. 2011).

¹³⁷ 1. Kor. 15:44-46. *Bibelen* (Oslo: Det norske bibelselskapet. 2011).

¹³⁸ Mikkelsen, Magnar. Pålsrud, Kari. *Kautokeinodokumentene*. (Veidnesklubben: Albatross forlag. 1997). 31.

¹³⁹ Galanter, Marc. *Cults*. (Oxford: Oxford university press. 1989). 40-41.

meningssystemet omfattet alle deler av livet. Det ga også et rammeverk for motivasjon og hjelp i prosessen med å møte flere personlige behov for mening, formål, og egenverd. Mening, for fundamentalister, finnes i Den hellige skrift. Av De åndelige ble Bibelen oppfattet som ufeilbarlig på alle områder. Men skrifttolkningen ble gjort ut fra egne prinsipper ofte løsrevet fra den tekstlige og historiske sammenhengen. Dette gjorde at den helhetlige meningen ble utelatt. Dermed, ifølge Galanter, er det viktigste kriteriet for å forstå fundamentalisme: gruppens insistering på at hele livet skal forstås i forhold til teksten.¹⁴⁰

«Den eneste utvei» - opprøret og voldsutøvelsen

Som nevnt tidligere fungerte De åndelige som et sammensveiset sosialt system. For å forstå hvordan et slikt system kan føre til voldsutøvelse og må vi gå inn på hvordan grupper som De åndelige utvikler seg fra etableringen av ideologi og tro til de faktiske voldshandlingene. I Galanters forklaring av utviklingen til nyreligiøse grupperinger hevder han at bevegelsen etter den engasjerte fasen kan utvikle seg videre i forskjellige retninger. Noen grupperinger blir byråkratisert med dens originale ledes karisma videreført til gruppens lederskap og hierarki. Andre grupper assimileres inn i det øvrige samfunnet, hvis gruppens selvbeskyttelse ikke opprettholdes av lederen/lederne. Eller de kan komme i direkte konflikt med det øvrige samfunnet på grunn av forskjeller i ideologi og forsvarsmekanismer innad i gruppen. Dette kan potensielt føre til voldsutøvelse. Ved å forstå vold som en kamp for å opprettholde, endre eller protestere mot ulikheter i sosiale forhold, eller ved trussel, kan vi bedre forstå opprinnelsen til kollektiv vold, også i en gruppe som De åndelige.¹⁴¹

I populærkulturen er nyreligiøse bevegelser ofte assosiert med voldsutøvelse der de involverte blir kalt «kult» eller «sekt». Ifølge Galanter er ingen nyreligiøse bevegelser voldelige, de blir voldelige. Voldsutøvelsen stammer fra et komplekst samvirke av faktorer som fører til sterkere avvik, som igjen øker muligheten for ekstrem atferd. De åndelige begrunnet opprøret og voldsgjerningene med at de søkte salighet for sin sjel gjennom å hjelpe andre til omvendelse og frelse. I dette lå det at de betraktet voldsutøvingen som en rite. Pisking med bjørkeris ble betraktet som et nødvendig element i omvendelsesprosessen, som en slags form for nestekjærlig handling ovenfor de vantro. Det skulle være en forsmak på hvordan det var i helvete for alle som ikke lot seg omvende. Lederne var imidlertid klar over

¹⁴⁰ Galanter, Marc. *Cults*. (Oxford: Oxford university press. 1989). 40-41.

¹⁴¹ Galanter, Marc. *Cults*. (Oxford: Oxford university press. 1989). 198.

at bjørkeriset alene ikke ville være nok til å bevirke omvendelse av de stivnakkede i Kautokeino.¹⁴² De åndelige opplevde flere samhandlinger basert på frykt, dette kan ifølge Galanter indusere paranoia som får et eget liv i gruppen, som deretter forverrer feiltolkningen av dem og tilliten i forholdet mellom nyreligiøse grupperinger og resten av samfunnet.¹⁴³

De åndeliges forklaringer etter opprøret gir grunn til å tro at Aslak Hættas tilhengere på forhånd ikke tenkte over hva striden konkret kom til å innebære. I blind tillit til sine ledere gjorde de seg klare til å følge dem i kampen for troen og rettferdigheten. Når gruppen har etablert en egen ideologi og tro, vil de ha et ønske om kontroll for å beskytte bevegelsen mot truende inntrengninger. Ifølge Galanter utvikler gruppen en mistenksom holdning til det generelle samfunnet. På bakgrunn av dette har karismatiske grupperinger en tendens til å komme i konflikt med det øvrige samfunnet. De kan fort komme til å oppføre seg defensiv og paranoid mot andre utenfor grupperingen.¹⁴⁴

Lars Hætta, som var en av de mest bibelkjente, mente at både profetene i fortellingen om Salomo samt Det nye testamentet bekreftet at alle som satte seg til motstand – hvor mange de enn måtte være – fortjente å bli slått i hjel. I De åndeliges forklaringer ble drapene på Lensmannen Bucht og handelsmann Ruth forklart med at begge ble sett på som representanter for det onde, nærmest som djevelen – lensmannen i kraft av sin manglende tro og handelsmannen som følge av sin urene sjel. Aslak Hætta mente at lensmannen og Ruth hadde ofret sin sjel til Satan. Hadde hans folk eid sverd, skulle de ta dem med det. Det gikk frem av Aslak Hætta at Makkabeerbøkene at Bibelen rettferdiggjorde bruk av sverdet i slike tilfeller. Ånden hadde imidlertid vist han mer enn det han hadde lest i disse bøker. I kampen mellom det gode og det onde var drapene på dem unngåelige. Presten Hvoslef som var kommet til bygda samme år, og de øvrige innbyggerne var ikke ansett som like urene eller onde, og ble derfor ikke drept.¹⁴⁵ Galanter hevder at de nyreligiøse grupperingene med en aggressiv holdning, opprettholder de ideologiske posisjonene som er i strid med det øvrige samfunnet. Dette er deres mest engasjert fase. De nyreligiøse grupperingene som ender med å utøve vold, ser på det som eneste utvei og oppløses normalt sett etter dette, noe som også gjaldt for De åndelige.¹⁴⁶

¹⁴² Andersen, Astrid. Evjen Bjørg. Ryymmin, Teemu. *Samenes historie fra 1751 til 2010*. (Oslo: Cappelen Damm akademisk. 2021). 153.

¹⁴³ Mayer, Jean -Francois. "Our Terrestrial Journey is Coming To an End": The Last Voyage of the Solar Temple" i *Cults and New Religious Movements, A Reader*. (Oxford: Blackwell publishing. 2003). 182-183.

¹⁴⁴ Galanter, Marc. *Cults*. (Oxford: Oxford university press. 1989). 198.

¹⁴⁵ Mikkelsen, Magnar. Pålsrud, Kari. *Kautokeinodokumentene*. (Veidnesklubben: Albatross forlag. 1997). 31.

¹⁴⁶ Galanter, Marc. *Cults*. (Oxford: Oxford university press. 1989). 198.

Jeg har i dette kapitlet forsøkt å redegjøre for grupperingen De åndelige, som stod bak Kautokeino-opprøret. Jeg har sett på hvor ideene deres kom fra, hvordan de utviklet seg i en radikal retning og deres verdensbilde. Videre har jeg sett på hvordan De åndelige kan karakteriseres gjennom Roy Willis modell for nyreligiøse bevegelser. Dette har gitt en forklaring på etableringen av gruppen og den videre utviklingen. Jeg har også tatt for meg den religionspsykologiske forklaringen til Marc Galanter som har gitt et bilde av hvordan Aslak Hætta har fått makt, og videre hvordan grupperingen passer inn i en kategori for karismatiske grupperinger. Kombinasjonen av intens sosial samhörighet, et sterkt trossystem og frykt for trusler fra det øvrige samfunnet tillot en slående atferdsendring.

Konklusjon

I denne studien har jeg forsøkt å tegne bakgrunnen for, og utviklingen av De åndelige som gruppe. En grundig gjennomgang og forståelse av religionens betydning i Kautokeino-samfunnet kaster lys over det som skjedde i Kautokeino den mye undersøkte novemberdagen 1852. Dette var slutten på en konflikt som hadde pågått i noen år. På den ene siden stod De åndelige og på den andre siden den ikke-samiske øvrigheten i Kautokeino. Jeg har forsøkt å forklare hvordan opprørerne ble motiverte til å handle på grunn av deres religiøse overbevisning. De åndelige ble opprinnelig inspirert av den læstadianske kristendommen, men de hadde sin egen overbevisning, som var forskjellig fra troen Lars Levi Læstadius selv stod for. Det er viktig ta i betraktning den kaotiske situasjonen i Kautokeinosamfunnet rundt 1852. Mye som frem til da hadde vært selvsagt, viste seg med ett å ikke å være det. Det De åndelige alltid hadde trodd stod fast, fremstod som diskutabelt og foranderlig, til og med upålitelig. Deres sosiale, politiske, økonomiske og religiøse sannheter ble angrepet. På det religiøse området kom nye overbevisninger til.

De åndelige var en liten bevegelse bestående av unge mennesker som trodde de hadde fått en spesiell gave av Gud, Den hellige ånd i deres hjerter. Lederne hevdet at de var en legemliggjørelse av Kristus, Gud og Den hellige ånd. De tilførte Bibelen egen mening som var den rette og sanne i deres øyne. De hentet idéer fra Luther, Læstadius, Det nye testamentet og Makkabeerbøkene, og leste dette med fundamentalistiske øyne. De åndelige var en protestgruppe som var uenige med det øvrige samfunnet. Da en kristen menighet ble funnet å være en medvirkende faktor til Kautokeino-opprøret, var det en trussel mot hele samfunnets orden. Det ble en dominerende faktor som førte til at reaksjonene på Kautokeino-opprøret var så sterke i forhold til Skjervøy-saken året før.

Videre utviklet de et syn på verden som de fleste rundt dem stilte seg kritiske til. De åndeliges tro krevde ikke bare at tilhengerskaren skulle endre sin egen oppførsel og mentalitet, men påla den også å få i stand samme oppførsels- og mentalitetsforandring hos andre. Folk skulle bli bedre og rettferdige, og sammen skulle de danne et mer rettferdig samfunn. De åndelige betraktet seg selv som åndelige mennesker uten synd, som handlet på Guds vegne mot uomvendte og syndige mennesker.

I nyere tid fremstilles opprørerne ofte på en slik måte at de kan regnes som fortellingens helter. Fra og med andre halvdel av 1900-tallet har det blitt rom for flere skildringer som fokuserer på de sosiale omstendighetene i Kautokeino 1852. Den tidligere

forskningen har flere forklaringer som varierer bredt i synspunkter og formål, men det som har manglet er en redegjørelse av hva den opprørske grupperingen egentlig var i religiøs henseende. Jeg har prøvd å fortolke aktørenes motivforklaringer, handlinger og konflikter i de sammenhenger som aktørene selv hevdet de inngikk i. Jeg håper og tror jeg har klart å oppklare mer av hvordan grupperingen har oppstått og utviklet seg. Og hvordan de til slutt ble dratt i en radikal retning. Det er viktig å få med seg at opprøret ble slått ned på av andre samer. De åndelige var en egen opprørsgruppe med en egen ideologi og religion. De åndelige mente selv at de inngikk i en kamp mellom det gode og det onde. Hvor det onde måtte utryddes.

I en religiøs bevegelse kan Gud være den høyeste autoritet for den troende. Når grupperingen gir rom for å gjøre seg selv til guder eller guddommelige vil lydighet til lederne av en slik gruppe bli en naturlig del av den troendes liv. Hva som er Guds ordre, beskjeder og levemåte kan finnes i Bibelen, eller det kan bli formidlet av mennesker som hevder å kunne kanalisere og formidle Guds budskap. De åndeliges ledere opplevde at Gud ga dem klar beskjed om å utføre handlinger som stred imot vanlige moralske prinsipper. De ønsket å vise lydighet til Gud, derfor var de i stand til å drepe for sin tro.

For De åndelige ga omvendingen tilgang til et fellesskap, der de troende kunne støtte hverandre på veien videre. Og støtte trengte de, for det var ingen som kunne være trygg på frelsen. Et stort alvor, bønn og bibelord måtte til om trosgløden skulle holdes ved like. I tillegg skulle en vise omtanke for andre gjennom å vitne om sin tro, slik de gjorde ved flere anledninger før selve opprøret. Disse erfaringene tjente til å bekrefte gruppens mål. Her lå lederens drivkraft til innsats for De åndelige, enten det gjaldt å gi støtte til forkynning av den rette tro hos de vantroende, eller fordømme de som ikke ville la seg omvende. De åndeliges religion fikk en sentral posisjon som et samlingspunkt for kampen mot urettferdighet. Dette førte til slutt til et planlagt drap på handelsmannen Carl Johan Ruth og Lensmann Lars Johan Bucht i 1852. Alt ble rettferdiggjort gjennom deres ideologi og tro. To av opprørerne mistet livet som en direkte følge av skadene de fikk under opprøret, og i 1854 ble flere av opprørerne fengslet eller dømt til straffearbeid. To av lederne, Aslak Jacobsen Hætta og Mons Aslaksen Somby, ble dømt til døden i norsk høyesterett. De ble henrettet ved halshugging samme år. Fordi opprøret så raskt ble slått ned på og drivkreftene bak opprøret nøytralisert, var det få positive effekter av det.

Etter en omfattende gjennomgang kan De åndelige i moderne forstand kategoriseres som en nyreligiøs gruppering, og nærmere bestemt defineres som en karismatisk

verdensavvisende gruppering. Utviklingen som er gjennomgått er typisk for nyreligiøse grupperinger. Noen eksempler på dette er blant annet Aum Shinrikyo-grupperingen i Japan (1995), Peoples Temple i Jonestown, Guyana (1978) og eksempelet med den mest slående likheten, Knutby-menigheten i Sverige (2004).¹⁴⁷

¹⁴⁷ Hjelle, Sunniva Salem. *Karisma Kontroll Knutby*. Masteroppgave i religionshistorie ved institutt for kulturstudier og orientalske språk. (Universitetet i Oslo: Det humanistiske fakultet. 2013).

Litteraturliste

I noen tilfeller er ikke utgiversted og/eller forlag oppgitt.

Agedal, Olaf. Seland, Bjørg. *Vekkelsesvind*. Oslo: Det Norske Samlaget. 2008.

Andersen, Astrid. Evjen Bjørg. Ryymin, Teemu. *Samenes historie fra 1751 til 2010*. Oslo: Cappelen Damm akademisk. 2021.

ASEP. brev Aslak Hætta og Rasmus Spein; FAJ, S/T Sorenskriver til Harris 19/2/1852. Alta sorenskriveri: Ekstraretsprotokoll. (Tromsø).

ASEP. Peder Kautokeino, Ellen Skum, Aslak Hætta og Marit Jonsdatter Sara. 30/4/1853; ASEP. Aslak Hætta 28/4/1853. Alta sorenskriveri: Ekstraretsprotokoll. (Tromsø).

ASOS. brev Aslak Hætta og Rasmus Spein; FAJ, S/T Sorenskriver til Harris 27/11/1851. Alta sorenskriveri: Saksdokumenter, offentlige saker. (Tromsø).

ASOS. Stockfleth 1896: 127, brev til Juell 7/11/1851. Alta sorenskriveri: Saksdokumenter, offentlige saker. (Tromsø).

Bibelen. Oslo: Det norske bibelselskapet. 2011.

Borch, E. (1975). "Kautokeino-opprøret i 1852 som døme på religionenes samfunnsmessige funksjon, vurdert i lys av den marxistiske religionskritikken" i *Ung Teologi*, 8(2) 25-36.

Bjørklund, I. *Fjordfolket i Kvænangen. Fra samisk samfunn til norsk utkant 1550-1980*. Tromsø: Universitetsforlaget. 1985.

Bjørklund, I. "The anatomy of a millenarian movement: Some organizational conditions for the Sami revolt in Guovdageaidnu in 1852" i *Acta Borealia*, 9(2) 37-46. 1992.

Dawson, Lorne L. *Cults and New Religious Movements, a reader*. Oxford: Blackwell publishing. 2003.

Edquist, C. «Forvillelserna i Koutokeino» i Ropande röster i ödemarken. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelse Bokförlag. 1916.

Edquist, M. *Lars Levi Læstadius. En kulturbild från den stora väckelsen i Tornedalen*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag. 1922.

Englund, J.A. «Lars Levi Læstadius. En kyrklig tidsbild. IV. De religiösa förvillelserna i Koutokeino». *Teologisk Tidsskrift*. 15, 73-87. Uppsala. 1875.

Figenschou, E. «Mordkatastrofen i Kautokeino. Et sørgelig hundreårsminne» i *Håløygminne*, 8 (1949/52) 572-597. 1952.

Finstad, Bjørn-Petter. Lars Ivar Hansen, Henry Minde, Einar Niemi. *Stat, religion, etnisitet. Rapport fra skibotn-konferansen, 27.-29. mai. 1996*. Redaktør: Hallvard Tjelmeland. Skriftserie – Nr. 4. Tromsø: Sámi dutkamiid goovddáš/Senter for samiske studier. 1997.

Galanter, Marc. *Cults, Faith, Healing and Coercion*. Oxford: Oxford university press. 1989.

Gilhus, Ingvild Sælid. Mikaelsson, Lisbeth. *Kulturens refortrylling: nyreligiositet i moderne samfunn 2*. Utg. Oslo: Universitetsforlaget. 2005.

Gjessing, G. «Tragedien i Kautokeino 1852» i *Håløygminne* 9 (1953/56) 41-47. 1953.

Hasselberg, C.J.E. *Under Polstjärnan. Tornedalen och dess kyrkliga historia*. Uppsala: Lindblad. 1935.

Heggtveit, H. *Missionær Stockfleth og hans Virksomhed blandt Lapperne. Provst Læstadius, Vækkelsen i Kautokeino og Læstadianerne*. In *Den norske Kirke i det nittende Aarhundrede. Et Bidrag til dens Historie*. Bind II, (410-450). Christiania. 1912- 1920.

Hjelle, Sunniva Salem. *Karisma Kontroll Knutby*. Masteroppgave i religionshistorie ved institutt for kulturstudier og orientalske språk. Universitetet i Oslo: Det humanistiske fakultet. 2013.

Hood, Ralph W. Peter C. Hill og W. Paul Williamson, *The psychology of religious fundamentalism*, New York: Guilford Press. 2005.

HUMS72. 8/8/1851, 9/8/1851. Høyesterett: Utdrag i muntlige saker, pakke 72 (Oslo).

HUMS72. 18/11/1851. Høyesterett: Utdrag i muntlige saker, pakke 72 (Oslo).

HUMS72. 19/11/1851. Høyesterett: Utdrag i muntlige saker, pakke 72 (Oslo).

JDU. Juell til JD 24/3/1854. Justisdepartementet: Pakkesaker Urolighetene i Kautokeino Nov. 1852. (Oslo).

JDU2. Juell til JD 24/3/1854. Justisdepartementet: Pakkesaker: Urolighetene i Kautokeino Nov. 1852. Benådningene. (Oslo).

Kraft, Siv Ellen. *Hva er nyreligiositet?* Oslo: Universitetsforlaget. 2011.

Kristiansen, Roald. *Samisk religion og Læstadianismen*. Bergen: Fagbokforlaget. 2005.

Kværne, Per. Vogt, Kari. *Religionsleksikon, religion og religiøse bevegelser i vår tid*. Oslo: Cappelen akademiske. 2002.

Læstadius, Lars Levi. *Norgen ord om Læstadius og lætadianismen*. Ved A. Brune. Hammerfest: G. Hagens boktrykkeri. 1927.

- Læstadius, L. L. *Saamenkieliset saarnet ja kirjoitukset - Samiske predikningar och Skrifter*. Helsinki. 1978.
- Mikkelsen, Magnar. Pålsrud, Kari. *Kautokeinodokumentene. 177 arkivsaker om prosessene i 1851-1867 mot 48 flyttsamer fra Kautokeino*. Veidnesklubben: Albatross forlag. 1997.
- Norsk Retstidende*, syttende årgang. No.23. Oslo: Den norske advokatforening. 1852.
- Norsk Retstidende*, nittendeårgang nr. 10. Oslo: Den norske advokatforening. 1854.
- Otnes, P. «Den samiske nasjon. Interesseorganisasjoner» i *Samenes politiske historie*. Oslo: Pax. 1970.
- Pausett, A.P. «Den religiøs-fanatiske oppstand i Kautokeino. Et tragisk eksempel på hva åndelig villfarelse kan føre til» i *Hålogaland Årboken*, Stavseth, A. (Red.) Oslo. 1944.
- Pryser, T. *Gesellar, rebellar og svermarar. Om 'farlege folk' rundt 1850*. Oslo: Samlaget. 1982.
- Sivertsen, D. *Læstadianismen i Norge*. Oslo: Land og Kirke. 1955.
- Steen, A. *Kautokeino-tragedien 1852 - et justismord?*. Kristiansand. 1965.
- Tromholt, S. *Under nordlysets straal. Skildringer fra Lappernes Land*. København. 1885.
- Zorgdrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid. Kautokeino 1852*. Nesbru: Vett og viten. 1997.

Vedlegg

4
Minne Aslak Jakoppen Hætta og Rasmus
Rasmygen Spein. med herjedammen sen
Ufslauzen dætt, det Skibman Faudlit,
Skjji det baneta Skamvinkin meidet Oskon
Stijan iymkonit, Sen guin sei alis deidlan
Stijane, æmen guin Biska an meidlan
dætkimut, jos sei fittet loyde vorin meidlan
Oskane min attakkon sei fittet meidlan
ja undakkon deidlan Gættone min guin
vankane Destamendise den Skijpas jaka
andai Biladuzfelet sen Skonfin etto ligod
an ette ij kfi Jhmisen gætt guole etto ei
kaiki Jhmiset guole fittet ablegat det ja
Bistie naukikat meidlan min guin meidlan
Vabaktagalomegin alittæ reknet, ja med
bejdane gæfiman arivare meidlan
Oskane dækten ja vilde guole mangin min
guin meidlan Vabaktagamegin ja guole
erolifet bighat Jhmiset jaiten Verda
an erin vradadættu Skibman Ebauskon
flen dækten ja med vana iymkonit
Skijan oppineiten dækten ja miden
vanein Dættakiten jaka vankane Adammie
Vikala valktelevat duode ja deda Valet-
ta ja juri vanein vankane oljha vikane
dækten ja felle hula bellavat Babit ja
Skijanaphimeit dappamane Skistidijede
ja miden jaka avvat Oskane guotta
dættet Vankunskaxi det ij kfi

Kvensk original. ASEP. brev Aslak Hætta og Rasmus Spein; FAJ, S/T Sorenskriver til Harris
19/2/1852. Alta sorenskriveri: Ekstraretsprotokoll. (Tromsø).

24
 Jeg et blak Jacopson Hetta og Rasmus Rasmussen
 Spein, vi skrive dette Brev til Eder i Nordens
 Fagder. Hvorfor satte I Skerping til os for ^{for} ~~for~~ ^{for} ~~for~~
 lige som det skulle være Eders Sag, pönsed Biskopen
 har ovenkänd os. De som har de firdes at vores ~~for~~
 er gal, saa kan han tage os og give til eder, ligesom
 Baiphas gjorde i det gamle Testamente, som gav
 Pilatus den ne ~~konst~~, at det er godt, at et menneske alen,
 at ikke alle mennesker skulle alen, saa kunne I tage og
 konffunde os, lige som I have gjort til vor Frelser. Og vi
 maa lide kläre for vor ~~for~~, endog saa duden, lige som
 vor Frelser og alle heilige mennesker, hvis Blod er næst
 indgjeld for verdens vantroende Sygde, og for alle Fuldskændte
 Skriftklage og for de faldte Widmer, som ligger med gamle
 eders Hals denne og him Lign og svanger i sig lign
 blak for Heds Skyld. Saaledes spille Præster og Skrift-
 lærer for at drabe de Kvindes og de, som ene med Troende
 blare nedfandigjorde og have ned og ved kläre og etp ~~kläre~~
 faat den Helligaarid i deres Forstand til at forstaa
 Skriftens Hemmeligheder, og de skal efter den Helligaarid
 kjendelige Lane aandelige Ting, som ikke er bad ferdige
 mennesker i sin den Helligaarid kiens at försaa aandelige
 Sagen; thi de alommes aandeligen, og vi baale vist og
 gale Skriftklage siger jeg, begivd os at granske
 Skriften, at I ikke skulle gaa i vilfarelse med
 faldte Widmer og ved uforfærlige Ligner, som de
 vildelige lign blak for eders Heds Skyld. Til
 Hylvingen siger jeg Eder, at vi kommer ikke dind,
 hvor du kan kalde os; men vi vil ikke vinne nogen
 Skid, men vi vil gaa op til Hæitakeriaa den som
 Hennes vil. Og vi vil, at Biskopen skal komme og
 ovenkänd os, den som I endog har, at vi ene kan
 gal bli, og endog siger jeg, at den som I ikke ene
 forvænde omie at alle, saa kunne I komme og handle os,
 hvor I vil. Thovne forvænde Hennes i tann er,
 saa meget som I ville saa lange Hennes i tann er
 hans Skjæbendighed, og de maa I see, at Hennes er
 omie paa Eder, omie ~~skjæbendighed~~ Hennes paa Jorden.
 Skafte alen er den faldte Tid, ja er! Ja og er! Ja og er!
 i tann er i tann er.
 Saaledes har det været den 10. Februar 1851, Andvinn

Norsk oversettelse. ASOS. brev Aslak Hætta og Rasmus Spein; FAJ, S/T Sorenskriver til Harris 27/11/1851. Alta sorenskriveri: Saksdokumenter, offentlige saker. (Tromsø).

Oversikt 3. Storsiidaens sammensetning

A. Siida-iseds telt

1. *Aslak Olsen Somby* 59 år, siida-ised, Fa 4, 13 og 20, Br 31
2. *Inger Monsd. Siri* 60 år, Mo 4, 13 og 20
3. Thomas Andersen Eira 16 år, dreng, So 10

B. De viktigste religiøse ledernes telt

4. **Mons Aslaksen Somby** 27 år, So 1, Br 13 og 20
5. *Inger Johannesd. Hætta* 24 år, Si 19
- Datter 4 år
- Johan Anders Olsen Pulk 10 år, gjest, So 24
6. Berit Hansd. Gaup 16 år, tjenestejente
7. **Aslak Jacobsen Hætta** 28 år, leder for opprøret, Br 9, 33 og 34
8. *Marit Persd. Kurrak* 26 år
- Sønn 2 år
9. Lars Jacobsen Hætta 18 år, Br 7, 33 og 34
10. Marit Thomasd. Skum 36 år, gjest, Mo 3
11. Datter 10 mnd., gjest

C.

11. **Ellen Aslaksd. Skum** 25 år, Da 14, Si 12 og 15
- Sønn 2¹/₂ år
12. Henrik Aslaksen Skum 20 år, dreng, So 14, Br 11 og 15
13. **Ole Aslaksen Somby** 25 år, So 1, Br 4 og 20
14. Anne Henriksd. Sara 55 år, gjest, Mo 11, 12 og 15
15. Anders Aslaksen Skum 14 år, gjest, So 14, Br 11 og 12
16. *Inger Andersd. Spein* 22 år, Da 28, Si 23 og 24
- Datter 9 mnd.
17. *Marit Jonsd. Sara* 22 år, tjenestejente 16, Da 25
18. *Peder Olsen Kautokeino* 35 år, gjest

D.

19. *John Johannesen Hætta* 34 år, Br 5
20. Marit Aslaksd. Somby 30 år, Da 1, Si 4 og 13
- Sønn 9¹/₂ år
- Sønn 6 år
- Sønn 1¹/₂ år
21. Ellen Andersd. Utsi 17 år, tjenestejente

E.

22. **Aslak Pedersen Rist** 30 år, Br 26
23. *Marit Andersd. Spein* 31 år, Da 28, Si 16 og 24
- Sønn 9¹/₂ år
- Sønn 8 år
- Datter 4¹/₂ år
24. Kirsten Andersd. Spein 37 år, Da 28, Si 16 og 23
- Datter 7 år
- Datter 5 år
25. Ellen Andersd. Spein 50 år, gjest, Mo 17

Zorgdrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid. Kautokeino 1852.* (Nesbru: Vett og viten. 1997.) 298.

26. Anne Pedersd. Rist	41 år, gjest, Si 22
Datter	3 år, gjest
27. Kirsten Nilsd. Siri	30 år, gjest
F.	
28. Marit Aslaksd. Sara	60 år, Mo 16, 23 og 24, Si 35
<i>Mathis Andersen Spein</i>	12 år, hennes sønn
Amund Olsen Pulk	12½ år, DaSo 28, So 24
G.	
29. <i>Peder Mikkelsen Korvatus</i>	31 år
30. Marit Rasmusd. Spein	31 år, Da 31
Datter	6 år
Sønn	3 år
Sønn	3 mnd.
31. Gunhild Olsd. Somby	57 år, Mo 30, Si 1
H.	
32. <i>Anders Pedersen Bær</i>	26 år
33. <i>Inger Jacobsd. Hætta</i>	26 år, Si 7, 9 og 34
Sønn	5 år
Datter	3 år
Datter	1 år
34. Ellen Jacobsd. Hætta	16 år, tjenestejente, Si 33, 7 og 9
35. <i>Ellen Aslaksd. Sara</i>	63 år, gjest, Si 28

Nr. 11 Ellen Skum var gift med Mathis Jacobsen Hætta, bror av 7, 9, 33 og 34.

Nr. 16 Inger Spein var gift med Rasmus Rasmussen Spein, sønn av 31 og bror av 30.

Nr. 24 er enke etter Ole A. Pulk.

Mathis Hætta og Rasmus Spein satt på tukthuset i Christiania, dømt for ordensforstyrrelser og fornærmende opptreden sommeren og høsten 1851.

Navnene til lederne er satt med fete bokstaver. De personene som har fått navnene sine satt i kursiv, motsatte seg i større eller mindre grad framgangsmåten til de rettferdige på den 7. og 8. november.

Kilder: Forhør etter opprøret; Steen, 1952; KKb 1840–1849 Geistlige Forretninger utførte af Præster i svensk

Lapmarken for Lapper af Kautokeino og Karasjok Sogne af Kistrands Præstegjeld 1840-1849.

Zorgdrager, Nellejet. *De Rettferdiges strid. Kautokeino 1852*. (Nesbru: Vett og viten. 1997). 299.